

érzelmek árában; e folyások, melyeken gyermek és ifju éveink tündér álmai, magasra törő vágyai és reményei szülemlenek, a hol igazán itt hon érezzük magunkat; a mód és alkalom önmagunk művelésére: mind-mind róluk beszélnek éjjel és nappal. És mi? . . . mi módon közlekedhetünk velök?

Nincsenek közöttünk már, hogy a gyöngéd figyelem minden külső jeleivel elhalmozzuk, hogy élő szóval százszor meg százszor köszönetet mondjunk. — Alusznak már az Ur nevében — sirjaik felett zöldel bokor, virány, még tetemeiket is hiába keressük, az enyészet vette rontó hatalmába. — Mi módon közlekedhetünk velök?

Lépjünk a hála és kegyelet fényes hidjára. Ez közvetlen közelökbe visz elmúlt tizedek és századok nagy távolán keresztül is. Emelkedjünk e szent magasságba. A nagyokkal nem lehet alanti völgyben érintkezni. S maradjunk életünk estvéjeig ezen magasság légkörében, ezen a hidon, melynek oszlopai: a kitartó munkásság, az erős akarat, a folytonos nemes tevékenység, a nagyratörés bennünk állandók legyenek. Részünkről ez a velök való közlekedésnek s egyszersmind annak a módja, hogy az elhunyt nagyoknak megjelölt céljai bennünk és általunk megvalósuljanak, s hogy méltó utódaik lehessünk. — Emlékezzünk! Emlékezzünk!!!

III.

P. HORVÁTH FERENCZ ÉLETRAJZA ÉS ALAPITVÁNYA.

született 1731-ben; meghalt 1804-ben.

Irta és felolvasta BENCZÉDI GERGELY, tanár.

„Az emberi nemnek szüksége van nagyszerű példákra, hogy a serdülő ivadék fölfelé tekinteni, nemes czélokért lelkesedni, értök fáradni, nekik áldozni tanuljon.“

B. Eötvös.

Azt a kort, mely 1716-tól 1780-ig, a II. József trónra lépéig, terjed, egyházunk történetében a legsúlyosabb üldözés és szenvedés, de egyszersmind a legfényesebb erények és legnagyobbszereű áldozatkészség korszakának nevezhetjük. A mint gr. Stainville,

Erdély akkori főhadi kormányzója, 1716-ban kolozsvári ekkláukat, 1718-ban pedig kolozsvári collegiumunkat katonai erőhatalommal mindennemű vagyontól és jövedelmeitől megfosztotta, úgy, hogy még a tisztán unitárius pénzzel épített és gazdagon felszerelt iskolából sem hozhattak ki semmi egyebet ősünk, mint azt a csengettyüt, melylyel mostani collegiumunkban is a leczkére ménésre naponként jel adatik: az a néhány főrangú család, mely a megelőző száz viharaiiban is hű maradt az unitárius hithez; mint törhetetlen, erős szirt állott a rohanó hullámok elébe, hogy feltartóztassa az árt, mely egyházunkra nézve mindent elsepréssel fenyegetett. Alig teljesíthetnénk azért a kegyelet eme napján szentebb kötelességet annál, mint ha felújítjuk áldott emlékét azoknak, a kik évtizedeken keresztül küzdöttek nemcsak vagyonuk s családi érdekeik feláldozásával, hanem szabadságuk, sőt életük kockára tételével is, fenmaradásunk és jövőnk biztosításáért.

Előttem ismeretlen azon feltűnő körülménynek az oka, hogy legalább a 16-ik század végétől egész 1718-ig a világi elem sem a főtanácsi, sem a zsinati gyűléseknek alkotó része nem volt. Ez ideig ily részvétre csak egyetlen esetet tudok, az 1614-ben Bordoson tartott zsinatot, a melyen főuraink közül is megjelent Daniel Mihály és Balási Ferencz, s a mikor a mai keperendszert is megállították. Pedig meg vagyok győződve, hogy ha a világi elemet is bevonják s az ő részére az egyházi és iskolai életben kellő működési tért engednek, úgy mint a református atyafiak tették, sok eseménynek a 17-ik században is egészen más kimenetele lesz vala.

Annál elismerésre méltóbb, hogy a mint a veszély 1716-ban bekövetkezett, főuraink az ügyek vezetését azonnal megragadták s értelmi és vagyoni befolyásuknál fogva mind ki-, mind befelé a legüdvösebb befolyást gyakorolták azok sikerére. Ámbár a főtanácsi ülések januárban, és a zsinati gyűlések júniusban, rendszeren a múlt százban is megtartattak, de e gyűléseken is az egyházi elem mellett, rendszeren csak a főcurátorok, vagy ezek küldöttei — az ugynevezett status deputátusai — jelentek meg. A főcurátorok azonban az elnökségben nem vettek részt 1796 előtt, mert csak ekkor — a káli zsinaton — hozták azt a törvényt, hogy ezután a világi részről a főcurátor is elnököljön. Igaz, hogy 1729-ben világi tagokból egy ugynevezett Supremum Consistoriumot szerveztek, ¹⁾

¹⁾ Lásd Prot. Gen. Cons. I. 341. 1.

de ez — hihetőleg a kormány gyanakodása felköltése kikerüléseért, vagy talán egyenes tilalmára — soha sem lépett életbe. Hanem igenis voltak e helyett olyan gyűlései főurainknak, melyeket vagy országgyűlések alkalmával, vagy atyafiságos özszejövetel színe alatt, hol egyiknél, hol másiknál mindannyiszor tartottak, valahányszor a körülmények kivánták. Ily gyűléseken készültek mindazok a kérelmek, folyamodások, emlékiratok, melyek a VI. Károly és Mária Terézia uralkodása alatti nyomorult helyzetünk javításáért az országgyűléshez vagy a kormányhoz benyújtattak. Ugyanezekben beszélték és állították meg a védelmi eszközöket, melyek érvényesítésére a tanácskozók tekintélyesebbjei közül az egyik Szébenbe a guberniumhoz, a másik a kir. táblához, míg a harmadik valamely felbujtogatott vagy már kifosztott ekklánkba sietett; s ezeknek köszönhetjük, hogy a fergeteg, ha nem minden káros nyom nélkül is, de legalább végsemmisítés nélkül vonult el fejkünk felett. Ily buzgóságukért jöltevőink közül azonban nem egyet hurczoltak meg hosszas perrel, a melyek kimenetele néha a lett, hogy pár ezer forintig meg is sarczolták a perbe rántottat. Ez azonban nem hogy lankasztotta volna, sőt élesztette részükről az éber örködést, buzgóságot és áldozatkészséget. Éber örködésüket eléggé igazolja az, hogy VI. Károly és Mária Terézia alatt 3 új püspökünk volt, s mind a hármat derék főuraink választották meg és fel is eskették azonnal, a mint elődeik bevégezték gondterhes munkás életöket, úgy hogy a hónapok mulva bekövetkezett zsinati választás alig volt egyéb, mint pusztá ünnepélyesség. A buzgóságnak és áldozatkészségnek pedig számtalan példáit láthatjuk abban, hogy a mikor a hatalom fejkünk felett függő Dámokles kardja leszakadó félben volt, öszszefutottak a Horváthok, Danielek, Zsúkiak, Gálfalviak, Szentiványiak, Simének, Sándorok, Maurerek és Toroczkaik s ha hiába hivatkoztak a hazai approbatákra és compilatákra, a fejedelmi eskükre és diplomákra, mert a hatalom emberei ezeket könnyen elmagyarázták: a val az egész világon érvényes paragrafus s a l állottak elé, melynek s á r g a c s i k ó a neve. Ezt aztán rendesen megértették s a foszladozó zsinag kellőleg megerősödött.

Nem kevesebb gondot fordítottak egyházunk e lelkes védői és őrei a belső erősödére és gyarapodásra, mindenek felett pedig a nevelés ügyének előmozdítására is. S mi — a kegyeletes utódok — hálával vallhatjuk be, hogy csak az iskolák fennállása ér-

dekében tett áldozataik is méltókká teszik és tehetik őket, nemcsak a mi, hanem általában a nemzet örök hálájára. E tekintetben hasznos munkásságuk és mindenre kiterjedő gondosságuk számtalan nyomaira akadunk nem anynyira zsinati és főtanácsi jegyzőkönyvekben, mint inkább a perceptori libellusokban, a collegium anyakönyveiben, főuraink egymással váltott leveleiben s a püspökök és akadémiták levelezéseiben; úgy, hogy a mi mult százbeli történetünk legfényesebb lapjait ezekben borítja a százados por és feledékenység. Ezekből tűnik ki, hogy 1718 után nem a főtanácsokon vagy zsinatokon, hanem a főuraink által tartott összejöveteleken választották jó darab ideig a főcuratorokat és köri felügyelő gondnokokat, valamint az akadémiára küldendő ifjakat és pénztárnokokat. Főuraink szabták meg a professorok fizetését, a tantárgyak felosztását, ők számadoltatták a pénztárnokot és a collegium mindenféle hivatalnokait. És ez eléggé nem méltányolható működéseiket oly roppant anyagi áldozatok tételével koronázták meg, a melyek festésére szinte lehetetlen kellő szavakat találni. Ugyanis, a mellett, hogy a rendes és állandó kiadásokra tett dézmabeli alapítványaikból évenként nagy mennyiségű gabona és pénz folyt bé: ők állották ki az akadémiára küldött tanárjelöltek ezerekre menő költségeit és a számtalan más nemű rendkívüli kiadásokat is. Sőt a széles látkört, melyben ama férfiak mozogtak, fényesen jellemzi ama tény, hogy pl. az orvosi pályára készülők ifjakat épen úgy segélyezték, mint a tanári pályára lépőket. *) Külső pályára lépett ifjainkat az ezutáni időkben is, ha anyagilag talán nem is, de erkölcsileg hathatós támogatásban részesítették mind világi, mind egyházi befolyásos férfiaink, mely szép példának követése és folytatása nemcsak erkölcsi és emberi kötelesség, hanem egyházunk érdekében is ohajtandó. Az ily jótett emléke még az unokákban is lobogásban tartja az egyházunk és iskoláink iránt soha sem nélkülözhető buzgóságot és áldozatkészséget.

A fennebbieken rövideden elősorolt egyház- és iskola-fenntartási küzdelmekben s a nevelés érdekében tett roppant áldozat-

*) Ily segélyezéssel mehettek Bécsbe, Barra, Hévízi, Fejérvári és Bartók József nevű ifjak. Ezek mindnyájan jeles orvosokká s lelkes és tevékeny egyháztagokká lettek később. Ide sorozható Ugrai László nevű ifju is, a ki szintén „peregrinatioval“ szerzett segélyment Bécsbe, s lett később Udvarhelyszék jeles mérnöke, s a ki készítette a kolozvári és kereszturi collegiumaink mostani épületei tervét is.

tételekben a legelső sorban állók közt voltak eleitől fogva a Petrichevich Horváthok.

A széplaki Horváth család azon Horváth Miklós-tól veszi eredetét, a ki a 16-dik száz közepe táján elvevén a széplaki Both János egyetlen leányát Annát, törzsöke lett egy a hazát észszel és vagyonnal, tollal és karddal mind addig hiven szolgáló nemzetségnek, míg a mult század fanatismusa más főrangú családainkkal együtt, ezt is meg nem fosztotta a polgári jogok és kötelességek gyakorlásától. E derék család gondoskodásának főtárgyát már 1700 előtt is, de különösen azon innen kezdve kiválólag az unitárius egyház ügyei és ifjuság nevelése előmozdítása képezte.

Erdély hirneves családai közül sokan voltak egykor az unitárius vallás követői, de egy sem volt, mely a legelső percztől kezdve oly hű lett volna hozzá, mint ez. E család az erdélyi unitarismus hajnalhasadtától fogva üldözött egyházunk legbuzgóbb hive, legerősebb támasza volt. S talán nem tűnik fel elfogultságnak, ha a történeti hűség megőrzéseért megemlítjük róla, hogy daczára a számos csábításoknak, rang- és hivatalbeli fényes ígéreteknek, melyekkel VI-ik Károly és Mária Terézia alatt körülhálózták, és daczára annak, hogy más hitfeleinkkel együtt ez is minden hivatalból kizáratott s társadalmilag is gúnyt és üldözést szenvedett: az újabb időkig egyetlen tagja sem lett hűtlen ősei hitéhez.

Még arra is alig fordul elő pár példa 3 száz alatt, hogy fiai más vallásu nőt vettek volna el; sőt leányai, ha más vallásu férjhez mentek is, hitöket nemcsak magok tartották meg, hanem leány ágon való utódaik is nemzedékről-nemzedékre követői és kifogyhatatlan jóltevői voltak egyházunknak és iskoláinknak. Horváth Kozma, 1634—1660-ig terjedő önéletiratában egy vallásához forrón ragaszkodó lélek mély fájdalomával sorol fel egy rakás jeles családot, a melyek az unitárius felekezetből kiléptek, az okokkal együtt melyek ezt előidéztek. Érdekes mind az író, mind amaz idők szelleme jellemzésére, többek közt a mit Bethlen Jánosról említ. Elmondja ugyanis, hogy Bethlen Farkas, jeles unitarius főúr korán elhunyván, neje másodsor Macskási Ferencz reformatus főúrhoz ment férjhez, „a ki — így folytatja — a maga religiojára taníttatván Bethlen Jánost, az mostoha fiát, az Isten ő szent felsége unitaria religión levő igaz ekklézsiájának (oly.) persecutiojára nevelte volt fel, melyhez hasonlót az én eddig való időm nem ért, Jaj mind ezeknek, s mind többeknek valakik házasságuk által al-

kalmatosságot adtak arra, hogy az Isten ő szent felsége és szerelmes fia, az Ur Jézus Krisztus anyaszentegyháza apadjon és fogyjon!*)

Egy másik helyt a Bethlen Ferencz fiai ingadozásán kesereg, a kiket az előbbi hatalmas Bethlen János vett volt tutorsága alá s elhanyaglásuktól fél „ha a jó Isten — ugy mond — nem könyörül rajtok“. E Horváth Kozma érzülete az egyházat illető dolgokban hű jellemvonása maradt e család minden tagjának.

Nevezetes jellemvonás e családnál az is, hogy fiait szerette köznevelésben részesíteni. Ezek az iskolai élet minden fokozatain átmentek, mire nézve legrégebb adatot szintén Horváth Kozma szolgáltat, önéletiratában elmondván, hogy atyja 7—8 éves korában nevelőt tartott mellette Széplakon, de már 9 vagy 10 éves korában Kis-Sárosra vitte iskolába, Kőkösi Gödri Mihály nevű mester keze alá „a ki igen kemény fenytékben, gyakor ostorozásban nevelte“, míg 15 éves korában a kolozsvári collegiumba vitetett. Itt ő is, és utánna a többiek is, mint a secundanusok tagjai az exactori és oconomusi hivatalt éppen ugy viselték, mint akár melyik nemes fiu. S méltó a följegyzésre, hogy e Kozmán elkezdve mindenik Horváth fiu a collegiumban lakott elanynyira, hogy még az 1830. július 15-én elhalt derék főgondnokunk, P. Horváth Károly egyetlen fiát Ferenczet is, daczára a már megváltozott nézeteknek, a collegium falai közt neveltette; a mihez — az iskolánk multja iránt közvetlenebbül érdeklődők felvilágosítására — hozzá tehetem még azt is, hogy a mostani collegiumunk földszinti részén, a templom felőli szegleten levő szoba, az egy száz alatt itt lakó Horváthokért kapta volt rostélyát és maig fenmaradt „rostélyos ház“ nevét.

Érdekesebben jellemző adat az előbbinél még az, hogy a mi egyházunkban is akadt a mult százban olyan előkelő család, a mely megkivánta, hogy fiai az egészen külön kásztot képező s külön törvények alatt álló, nemes eredetű tanulók, az ugynevezett secundanusok közé is legelől irassanak és tétessenek: addig a Horváth fiuk egymás után mondanak le a secundanusok nagy előjogairól s lépnek át önkéntesen — a mint a matriculában be van írva: „a többet tanulhatás okáért“ — az ugynevezett togtatusok közé. Ez pedig a lehető legnagyobb önmegtágadás volt egy előkelő nemes ifju részéről, mert e korban a t ó g á-val sok olyan

*) L. Történelmi kalászok 1603—1711. A Vargyasi Dániel család levéltárából kiadta Daniel Gábor; szerkesztette Thali Kálmán. Pest. 1862. 5. 6. l.

kötelesség volt öszszeforva, melyről a mai fiatalságnak fogalma is alig lehet. Ilyen volt például a deákságra való előkészülés, az ugynevezett frequentálás, a mi abból állott, hogy a frequentánsoknak 4 hétig nemcsak a collegiumból, de még lakszobáikból sem volt szabad egyebüvé, mint templomba és leczkére kimenniök, s oda is csak hajdonfövel. E baráti élethez hasonló zárkozottság idejét pedig azzal kellett a feszes egyenruhába öltöztetett ifjaknak eltölteniök, hogy az asztal mellett ülve, a bibliának, aztán meg valamelyik görög és latin költőnek és Euclidesnek egyes kijelölt részét úgy megkellett tanulniök, hogy az egész ifjuság előtt történt felmondás alkalmával egyetlen hibát se ejtsenek, mert különben visszavettettek. És az így minősített ifjakra maga a deákság sem volt az urizálás kora. Ez ellen már csak a tornászás akkori módja is eléggé megvédte őket. Állott pedig e tornászás abból, hogy az iskola több darab szőlőjében öök végeztek minden munkát, s a „Kis Mező“ nevü gyümölcsöst, a mely közel 200 évig volt tanuló ifjuságunk játszó helye, évről-évre nekik kellett jó magas sánczczal körülkeríteniök. Ezek helyettesíték rájuk nézve a mostani tornászás kar- és kéznyújtásait, meg az ugynevezett „törzshajlítás“-okat; a mostani „menetgyakorlatok“-at pedig — a legatiokba járáson kívül — bővön pótolta a Zsúkra, Szélkútra és Hoszszu-Macs-kásra való dézmálni járás, meg a kantálás. Mindezen kötelességek teljesítésében a togatus Horváth fiuk is épp ugy részt vettek, mint akár mely más közrendü fiu, a nélkül, hogy az érettök járó igen tetemes jótéteményekben részesültek volna, a melyre különben nem is volt szükségök.

De meg is látszott rajtok, hogy az élet komoly oldalát korán megismerték; mert az országban náloknál szorgalmasabb, kitünőbb, takarékosabb gazdák nem voltak; s meglátszott, hogy gyermekkoruktól fogva velünk éltek és velünk éreztek, mert nem volt a mult százban egyetlen család is, a melynek minden tagja kivétel nélkül anynyit áldozott volna iskoláink és több ekkléziánk fenmaradásáért és virágzásáért, mint ez. Voltak esztendök, a melyekben mind a tanárokat, mind a tanulókat csaknem egészen öök tartották, s az öök bőkezűségök nélkül menthetetlen elpusztulunk.

Fényes áldozatkészségöket bizonyító adataink 1671-ben kezdődnek, a mely évben a tordai gymnasiumot részben közadakozásból kezdték fentartani; mivel az aranyosszéki ekklák és lakösök, e gymn. eddigi fentartói, a fejedelemségért 1658 után versengök

alatt, a törökök és németek által anynyira elpusztítottak vala, hogy ez iskolát csak a magok erejökön tovább fentartani nem tudták. Ez időben két Horváth testvér élt, u. m. a már említett napló-író Kozma és Ferencz, a kiktől származtak a mai Horváthok mindnyájan. E két testvér már a tordai gymn. első rendü jótevői közé tartozott, mert fentartására évenként 30—40 frtot ajándékozott. Ugyanezek 1684-ben 1100 tallért ajándékoztak az egész felekezet számára, mely öszszegből az 1687-ik évben az akkori püspök, az unitárius papságra a németek részéről kirótt nagy hadi sarczot fizette ki. A most említett Horváth Ferencz fia — szintén Ferencz (II.), kir. táblai ülnök — a 17-dik század végén egyike volt az unitarismus teljes elnyomására már akkor működésbe hozott machinatiók ellen egész önfeláldozással küzdőknek. Ez irta az „Apologia fratrum unitariorum“, az-az „Az unitárius atyafiak mentése“ czimü becses munkát, mely egyike vallásos irodalmunk legjelesebb termékeinek s oly kapós volt, hogy az 1700-ban kijött példányokat már 1701-ben újból ki kellett nyomtatni. A jótékony hatást, melyet e mű az unitáriusokra nézve, előidézett, maga a derék író nem érte meg, mert 1699-ben, midőn épen consiliariussá volt kinevezendő, még fiatalon hirtelen elhalt. Özvegye Kocsárdi Balog Kata az eladott példányok árát is az 1697 leégett, azon kis templom felépítésére ajándékozta, melyet a kolozsvári piacon, a mai katonai őrtanya helyére János Zsigmond építtetett volt az unitáriusok számára ¹⁾.

Éppen ily érzelmek vezették azt a négy Horváth fiut is, a kik az 1700. jul. 27-én kiállított okiratukban a széplaki papságot oly dotatioval látták el, a mely által ez egyházunkat az első rendü, ugynevezett esperesi ekklák közé emelték ²⁾. De ily érzelmek vezették a már sokszor említett Horváth Kozma özvegyét: Folti Borbárát és fiát Boldizsárt is, a kik a Rákóczi-szabadság harc alatt Magyarországra bujdosván, 1710 febr. 8-án Ugocsavármegyében Verbőcz nevü faluban egy adomány-levelet állítanak ki, melyben minden meglevő és ezután szerzendő majorság-földeik gabona és bor-dézmáját a kolozsvári és tordai unitár. gymnasiumok fenntartására ajándékozzák ³⁾.

¹⁾ L. kolozsvári ekkla levéltárában fasc. I. 47. E Balog Kata a Kocsárdi Balog László és Koncz Borbára leánya, mely utóbbi Koncz Pálnak. a Koncz Boldizsár unitárius püspök testvérének volt a leánya.

²⁾ L. az alapító levelét közölve a „Ker. Magvető“ XII. köt. 233. l.

³⁾ L. az adománylevelet szöszszerint beírva Protoc. Gen. Consist. I. 238—241. l.

Ez az adomány lett az 1716—18-ki nagy rázkodás után kolozsvári és tordai gymnasiumaink egyik legdúsabb életforrása. Mily nagyszerű jótétemény volt ez, megérthető abból, hogy 1724-től kezdve, a mikor a kolozsvári ekklától ennek a kezelése is átvéte-tett, az 1778-dik évig minden évben 130—150 véka búzát és 80—120 veder bort hoztak a széplaki, rápolti, tancsi és föld-vári jószágokból, nevezett iskoláink számára, úgy hogy ha 1712-től 1778-ig évente csak 130 véka búzát és 80 veder bort veszünk is, 8320 véka búza és 5120 veder bor jó ki. Ennek pénzbeli értéké-re is következtethetni abból, hogy pl. 1731-ben maga Horváth Boldizsár a dézmát eladván, ennek árában sept. 7-én és nov. 8-án 361 mfrtot 48 $\frac{1}{2}$ drt ad bé személyesen a pénztárba. Mihez ké-pest ha csak 300 mfrtot veszünk is (váltásdíjúl vagy pénzbeli egyenlő értékül évenként — ennyi pedig volt — a felvett 66 év alatt közel 20,000 frtra megy ¹⁾). Ez adomány jövedelme, a mai árakkal és értékkel összehasonlítva, bátran tehető 60,000 frtra is. Ehez hasonló bőkezűséget mutattak 1718 után a II. Horváth Fe-rencz gyermekei: III-ik Ferencz, K o z m a és R e b e k a, valamint a többi Horváthok is, a kik széplaki, ilosvai stb. jószágaikból szin-tén nagy mennyiségű gabona-dézmát vagy szép őszszeg pénzt ad-tak évenként. Pedig mindez csak a rendes és állandó áldozat volt, mihez járulnak a már fennebb elősorolt rendkívüliek, mint az aka-démíták segélyezése, ima- és énekes-könyvek kinyomatása s több ilyen költségek.

Az anyagiak terén hozott emez áldozatok mellett nem cse-kély érdemet szereztek magoknak lelkes főuraink — s közöttük különösen a Horváthok — az ifjuság szellemi érdekei gondozása, megvédése és ápolása körében is.

Számos feljegyzés bizonyítja, hogy ama lelkes férfiak gyak-ran jelentek meg a kolozsvári collegiumban, hol az ifjusághoz jóra intő beszédeket tartottak. Ezt tették különösen a főcuratorok s ezek közt a nagynevű alapítónak Horváth Boldizsárnak, hason nevű fia, a ki — 1753-tól 1778-ban bekövetkezett haláláig — egyike volt legtevékenyebb főcuratorainknak. Ő a collegiumi szo-bákat évenként többször is megvizsgálta, a közvizsgálatokon sze-mélyesen megjelent, a pénztárnokot, seniort, exactort, könyvtárno-

¹⁾ L. a gabona-bevételekről és kiadásokról a Colleg. exactorai által vitt li-bellust 1724—1777. és a pénztárnoki libellusokat azon évekről a főcons. levéltárában.

kot maga számadoltatta, s e munkakörében, a mint a kötelesség kívánta, vagy a mint lelke ösztönözte, intett és dorgált, fenytetett és jutalmazott, szóval: az ő figyelme, mint egy gondos családatyáé, mindenre kiterjedett.

* * *

Ily léghörben, ilyen példákat látva, növekedett P. Horváth Ferencz, a ki e töredékes életiratnak s a mai emlékünnepe-
nek főtárgya. Ő 1731-ben Széplakon III. Horváth Ferencz és Pálfi Ilona szüleitől született s így unokája volt az Apologia író II-dik Horváth Ferencznek. Tanulását a szülői háznál nyert elemi oktatás után a kolozsvári unitár. collegiumban folytatta és végezte 1749-ben, a mely évben — az akkori szokás szerint — az egész ifjuság, a professorok és nagy számú városi közönség előtt jul. 6-án elmondott búcsubeszédével kibúcsuzván, valószínűleg a kir. táblárament törvény-gyakorlatra.

Első neje Suki Teréz volt, a Suki László és Gálfalvi Borbára egyik leánya, kit 1764-ben julius havában vett el Zsúkon egész csendben, nem levén más jelen csak nagybátyja, P. Horváth Boldizsár főcurátor, és Agh István püspök, mint eskető. Ettől született gyermekei: Zsuzsánna, később Maurer Sándorné, és Károly.

Második neje P. Horváth Sónia volt, a P. Horváth Miklós és Váró Erzsébet leánya, kitől született Teréz leánya, később Sárdi Simén Elek né.

Az unitáriusok e korban minden állami hivatalból ki levén zárva, egész életét családjának és hitfelekezetének szentelte.

Figyelmét mindenek előtt gazdasága jó karba hozására fordította. Széplakon az ősi házat és a többi épületeket alapjából újra építette. Lőrinczfalván és Alsó Ilosván egészen új udvarházat és minden megkívántató épületeket, — a 2-ik felesége frátai jószágán, melyet pusztán vett volt át, házat, csürt, istállókat, fogadót és malmot, — Nyárádon is kő-fogadó házat épített; Oláh-Gyéresen szép szűlőerdőt nevelt és egyéb jobbításokat tett. A szolgáló emberek számát építéssel és jó bánásmóddal mindenütt megszorította, úgy, hogy minden jó lelkű ember gyönyörködött benne.

Igy élt Széplakon boldogul és megelégedve, az unitárius egyház ügyei mellett az irodalmat is oly mértékben pártolva, hogy

oly könyvtára, a melyet ő hagyott hátra, e korban Erdélyben talán egy magán embernek sem volt.

Családja miatti gondjai nagy mértékben szaporodtak sógorának, Suki Lászlónak, 1792. márt. 11-én történt halálával. Suki Lászlóban ugyanis kihalván a honfoglalás óta virágzó Suki nemzetség fiúága, Horváth Ferencz oly egyezsége lépett az unitár. vallás közönséggel, a melynek a suki és hozzá tartozó birtokok is, a beruházások és javítások értéke kifizetéséig hagyva voltak, hogy a birtokot átveszi s a míg a 33,229 mfrtot 77 pénzt tevő becsüértéket kifizetheti, ennek 6% kamatját fizeti, melyről a szerződés — véglegesen 1796. jul. 6-án Kaalban tartott zsinaton köttetett meg ¹⁾. — Ez által nem kis terhet vett magára, mihez járult az is, hogy a fiskus a suki birtokokat perelni kezdette, mely perben ismét sokat fáradozott és költött, ellenfele levén gr. Bánfi György, gubernátor, a ki vágyott ama Bonczidához közel fekvő jószágokra. De a Horváth Ferencz kitartásának csakugyan sikerült az öszszes suki-féle birtokokat a vármegyei első megszállás és foglalás jogán a Suki Teréztől lett gyermekei számára biztosítani, kivéve Suknak $\frac{3}{16}$ -dát, mely valamely régi notáztatások miatt eredeti természetét elvesztvén, 1813-ban a fiskus részére ki is hasított.

Midőn a Suki László testamentumát 1792. mart. 14-kén a képv. tanács ülésében felolvasták, Horváth Ferencz kijelentette, hogy e testamentumot gyermekei nevében elfogadja, ellene semmi kifogást nem tesz, csak a családi régi mobiliákat s avitikalékat kéri ²⁾. A képv. tanács nemcsak ezeket adta át készséggel, hanem tekintve azon buzgó áldozatokat és fontos szolgálatokat, melyeket egyházunk érdekében tett, később oda ajándékozta Suki László minden ezüst portékáit, fegyvereit, drága edényeit, két rendbeli 6—6 ökrös béres szekerét s elengedte az általa vásárlott marhák 723 frtra menő árát is ³⁾.

A Consistorium részéről történt elismerés annál inkább helyén volt, mert hogy Suki László oly nagyszerű alapítványt tett, abban nem kis érdeme volt Horváth Ferencznek is, a ki nemcsak eszközlője volt annak, hogy Suki L. kolozsvári főiskolánk legelső főgondnokává választatott, hanem, a mint a Sukihoz intézett

¹⁾ L. Prot. Gen. Consist. 32. l. 9. sz. — 39. l. 19. sz. — a szerződést szó szerint beírva 45. l. 38 sz. a.

²⁾ Prot. Repr. Cons. 43. l.

³⁾ L. Prot. Repr. Cons. 1792. 81 és 82. l.

levelei is tanusítják, iskolánk e halhatatlan emlékü jöltevőjét folytonosan buzdította, hogy egyházunkról s illetőleg főiskolánkról kihalófélben levő családja és a maga nevének örök emléket emelve emlékezzék meg.

Horváth Ferencz éppen anynyira szíven hordozta elhagyott vallásfelekezete ügyét is, mint családjáét.

Már fiatal korában élénk résztvett egyházi és nevelési ügyeink elintézésében jelesen azon özszejövedelemben, melyeket világi nagyjaink időnként tartottak és azokban az áldozatokban, melyekben elődei oly fényes példával jártak elől.

Áldozatai sorát is már fiatal korában kezdte meg, midőn 1758 febr. 23. középfalvi és illosvai malmi szombati vámját a kolozsvári collegium építésére ajándékozta, honnan 1779-ig 1000 vékánál több búza és törökbúza jött bé, mely részint természetben, részint pénzzé téve, a professorok és diákok segélyezésére fordított.

Minthogy a pénztári naplót (perceptorum libellusokat) 1779—1789-ig nem sikerült megkapnom, nem tudom, hogy e szép gabonajövedelem mikor szűnt meg; de hogy még 1786—87-ben is folyamatban volt, bizonyítja az, hogy az 1789 juniusában Szentgerliczén tartott zsinaton a teremi papnak megrendelik, hogy a Horváth F. által a kolozsvári collegium számára az említett két évben adott s általa elköltött gabona árát 14 nap alatt az espereshez fizesse bé¹⁾.

Ezenkívül valahányszor a szükség nyomasztó volt, s a tanárokat nem volt miből fizetni, nemcsak másokat buzdított segélyadásra, hanem ebben is az elsők közé tartozott. Így pl. 1775 jul. 12-én a professorok fizetésére Illosváról 145 mfrtot küldött.

1778 febr. 15-én oly feltétellel ajándékoz 300 mfrtot „a Kolozsvár városában, magyarutczában levő szegény unitár. collegiumnak, hogy a midőn — úgy mond — ezután azon schola jövedelme és (a) benefactorok collatioi anynyira megfogyatkoznának, hogy nem lenne elégséges a collaboratorok vagy publicus praeceptorok fizetésére, tehát akkor annak legalis interesse folyon a Rhetorica tanítójának, addig pedig interesse congeráltassék és újabb fructificationa kiadassék. Mely kevés beneficiumom conservatiojára successoraimat átok alatt obligálok“.²⁾

¹⁾ L. Prot. Gen. Consist. IV. 159. 20. 1.

²⁾ L. az ajándéklevelet a kolozsv. colleg. levelei közt a főcons. levéltárában.

Egyházunkra és iskoláinkra azonban az ő áldásos működése kiválóan akkor veszi kezdetét, midőn a meghalt P. Horváth Boldizsár helyébe a Sz.-Ábrahámon tartott zsinaton, jun. 20-án 1778-ban, egyhangulag főcuratorrá választották, — „bizván communitásunk külső s belső dolgait a mlgs ur szegény ekkleziánkhoz s communitásunkhoz eddig is tapasztalt dexteritására, hűségére.“¹⁾ E megtiszteltetést hosszas habozás után fogadta el, de aztán igazán meg is felelt a hozzákötött reményeknek. E zsinaton hozott lényeges határozatok egyházi szervezetünket egészen átalakították s egytől egyig megérzik rajtuk, hogy egy oly kitűnő szervező és alkotmányos érzelmi tehetség sugalmazása alatt jöttek létre, a milyennek Horváth F. 26 évre terjedt főcuratorsága alatt magát mindenekben megmutatta.

Ilyen nevezetes határozat volt a Repr. Consist.-nak vagy is az Egyh. képviselő Tanácsnak felállítása, melyre valóban égető szükség volt, s a mely e szerint most 100 éves fennállását ünnepelheti²⁾.

Ilyen volt az a végzés, hogy Horváth F. és Horváth Miklós M. Vásárhelyt az ottani atyafiakkal consistoriumot tarthassanak, a mely a jelen századig fenn is állott s egyházunknak igen nevezetes szolgálatokat tett.

A kolozsvári collegiumnak is ekkor választottak legelőször külön felügyelő gondnokot a halhatatlan emlékü 'Suki László személyében, — valamint ekkor határozták meg, hogy a tordai gymnasiumnak is legyen külön felügyelő gondnoka és a világiak közül a rector mellett pénztárnoka.

Mindezen nagyfontosságú határozatok közt én részemről a Horváth Ferencz főcuratorrá választását tartom a legszerencsésebbnek, mert az ő személyében — az angol mondás szerint — nemcsak a kellő ember jutott a kellő helyre, hanem a kellő időben is. A nélkül ugyanis, hogy a főcuratorságban őt megelőzőtt Horváth Boldizsár és a még életben volt Agh István püspök érdemeiből legkevesebbet is levonni akarnék, meg kell vallanom, hogy iskoláink és egyházunk kormányzatában vést hozható zavarok állottak volt bé, a melyeknek oka csak a megneveztem főcu-

¹⁾ L. Prot. Gen. Cons. III. 10. l.

²⁾ A Repr. Cons.-nak mindenekben a főtanácstól való függését s jegyzőkönyveinek évenként a főtanács elé terjesztését 1796-ban a káli zsinat határozta meg. Prot. Gen. Consist. 34. l. 12. sz. 6. p.

rator és püspök öreg korában s nem az ők mulasztásukban kere-sendő, mert annak idejében ők is mindketten nagy érdemeket szer-ztek buzgó tevékenységök által.

E zavarok egyikét mutatja az, hogy e korban a tanuló ifju-ság leczkemulasztásai, a városon szerteszét kóborlásai s más ki-hágásai anynyira elharapódtak volt, hogy az ezek miatti panaszok egymást érték, a miért már 1778 jan. 19-én a főtanácson kemény végzéseket hoztak ¹⁾. Az esperesek is felszólaltak, hogy az isko-lából kikerült új belső emberekkel birni nem lehet s nem hasz-nára, hanem kárára és gyalázatjára vannak az egyháznak; mire ugyanazon évben a sz.-ábrahámi zsinaton meghatározták, hogy a mely diák nem papnak vagy kántornak való, keressen más pályát, s a collegiumot elhagyott tekergő tanulók belső embereknek ne alkalmaztassanak ²⁾.

Ez intézkedések azonban igen keveset lenditettek a dolgok álla-sán. Ezér tHorváth Ferencz főcurator, s az ő elnöklete alatt Zsuki László és Pápai István, mint a kolozsvári és tordai iskolák inspect. curátorai szigorú szabályokat állítottak meg, melyek, miután a Képv. Tanács ajánlata alapján az 1780-ban Dézsfalván tartott zsinaton el-fogadtattak, a következő isk. évben életbe is léptek, s oly erély-lyel hajtottak végre, hogy ezek következtében csak hamar vége is lett a „gyöngyélet“-nek.

Nem kis forrásául szolgált a bajoknak az is, hogy az első félévi vizsgák mindkét iskolában karácsony előtt, de a második féléviéket Tordán már husvét — Kolozsvártt pedig pünköst előtt tartattak; mivel a tanároknak zsinatra kellett menniök s egy-egy ilyen út 3—4 hetet is vett akkor igénybe. Az alosztályuak a vizs-gálat után is jártak ugyan leczkére; de a diákok egy része akkor már eltávozott; a többiek pedig, a kiknek a magántanításágon ki-vül semmi dolguk sem volt, szabad idejük nagy részében csak a városon kóboroltak mindaddig, mig a tanárok a zsinatról haza ér-kezhén, az egész ifjuságot haza hocsátották, a mi a zsinat tartása szerint rendesen csak junius vagy julius közepe táján történhe-tett meg.

Ide járult még az, hogy némely diákok husvét után nem is jöttek bé, mások meg sem leczkére nem jártak rendesen, se vizs-

¹⁾ L. Prot. Gen. Cons. III, 4. 1.

²⁾ L. Ugyanott 13. 1.

gára nem állottak elé; őszzsel pedig 1—2 hónap is eltelt, míg az ifjuság teljesen begyült.

Horváth Ferencz volt az, a ki véget vetett e rendkívüli rendetlenségnek is, — 1783. mart. 18-ról a püspökhöz s illetőleg a Képv. Tanácshoz intézett levelében erélyesen intézkedvén, hogy a közvizsgák ezután junius végén tartassanak a főcuratoratus és más erre kinevezett biztosok jelenlétében, s a mely tanuló ezekre elé nem áll, felsőbb osztályba ne bocsáttassék s még az a büntetés is érje, hogy az iskola semminemű beneficiumaiban ne részesedhesék¹⁾. A főcurator ezen felhívását mart. 22-én a Képv. Tanács is tárgyalás alá vette s mindenkben elfogadta.

Aunak bizonyítására, hogy Horváth Ferencz főcuratorunk mily éber lélekkel örködött egyházunk s iskoláink érdekei fölött, ide igathatom még a következőket. A mint II. József császár a földmérést Erdélyben is megindította, e munkára nemcsak némely belső embereink, hanem nagyobb diákjaink is tömegesen kezdtek vállalkozni s belső pályára semmiképpen nem akartak lépni. Ezért 1786-ban jun. 17-én a N. Ajtán tartott zsinaton éppen a Horváth F. indítványára meghatározták, hogy a kik diákok lenni s a jótéteményekben részesülni kívánnak, kötelezzék magukat papi, mesteri vagy kántori hivatalra, s ha ennek eleget nem téve, külső pályára lépnének, minden jótéteményeket fizessenek vissza²⁾. Ettől kezdve a matriculába történt beiratáskor minden tógátus sajátkezüleg kötelezte is erre magát³⁾, míg 1790-ben — megszünvén az ok — a f. rákosi zsinaton a Képv. Tanács ajánlatára e törvényt is eltörlötték⁴⁾.

A most ismertetett külső zavart még belső is nevelte. Ugyanis a tanárok és az ekkla előljárói közt nem volt békés egyetértés. A fiatal tanárok nem akartak oly tantárgyakat tanítani, melyeket addig köztanító tanított, hanem azt kívánták, hogy valamelyik idősebbik társuk vegye át ezeket. Az ebből és még más okokból is származó surlódás anynyira elmérgesedett, hogy a baj orvoslására végre is a patronusoknak kellett közbelépniök. A mi meg is történt azzal, hogy az akkor életben volt Horváthok több társaikkal megható hangon irt levélben intették s egyházunk érde-

¹⁾ L. Prot. Repr. Cons. I. 60. l. 42. sz. a.

²⁾ Prot. Gen. Cons. IV. 96. l. 153. sz. a.

³⁾ L. Exact. matric.

⁴⁾ Prot. Gen. Cons. IV. 181. l. 7. sz. a.

kében kérték a professorokat s az ekkla előljáróit, hogy az egyenetlenségeket kölcsönös jó indulattal enyésztessek el. Még gyökeresebben orvosolta azonban e bajokat az, hogy Horváth F. mint főcurator, lassanként és bölcs tapintattal oda vitte a dolgot, hogy 1785-en innen a zsinatok s illetőleg főconsistoriumok kezdték megszabni, hogy melyik professor mit tanítson.

Nevezetes az az újítás is, a mit a tordai rectorok s az akademiták választására nézve életbe léptetett. A tordai gymnasium rectorával ugyanis, ámbár az ő fizetését a status s illetőleg a patronusok és az aranyosszéki ekklák hordozták, a tordai ekkla mégis úgy rendelkezett, mint saját emberével, elanynyira, hogy Vadadi Filep József fiatal, erélyes és az iskolát rendbe szedni törekvő rector 1780-ban az ekkla hivatalából egyszerüen letette. Ezért Horváth F. 1780. dec. 10-ről az öreg püspökhöz Agh Istvánhoz irt levelében mély sajnálatát fejezi ki, s egyszersmind felkéri, hogy új rector ki ne nevezzen, mert ennek választása a főtanács joga kell hogy legyen ¹⁾. Így választotta meg aztán 1781-ben a főtanács legelőször ifj. Kozma Mihályt.

Az akademitákat is ugyanezen évben kezdette a főtanács választani, a kiket 1718 előtt a kolozsvári ekkla, azután pedig a püspök ajánlatára rendesen a patronusok küldöttek ki, Horváth F. az ők választásukat is a maga illetékes helyére a főtanács jogkörébe vonta, mely legelőször Pákei Józsefet és Márkos Györgyöt választotta meg 1781-ben, még pedig oly kikötéssel, hogy a szokásos kötelezvény (reversalis) megtartására a képv. Tanács előtt élő szóval esküt is tegyenek, a mit az illetők jul. 1-én le is tettek ²⁾. Ez eddig ismeretlen szigorra az a sajnos és egyházunk történetében páratlan eset szolgáltatott okot, hogy a patronusok egy nagyjai Nagy György nevű ifjut 1771-ben a külföldi akadémiákra küldvén, a kormány őt Bécsnél nem bocsátotta tovább, honnan csak 5 év múlva jött le. De alig tanított itt egy évig, mert 1777. jun. 12-én visszament Bécsbe, s ott jul. 26-án az udvari kápolnában, miután megfüstölték, megtömjéneztek volna, nagy pompával r. kath.-nak és Józsefnek keresztelték, és egy nagy arany keresztet feszülettel a nyakában előbb Zalatnára, majd Abrudbányára tettek magas hivatalba. És így a patronusok több ezer firtot tevő költése semmivé lett ³⁾.

¹⁾ L. a levelet a főcons. levéltárában.

²⁾ L. fasc. rerum scholastic. ³⁾ Ex act. Matr. II. 153. l.

A mult század egész lefolyása alatt ez volt közöttünk az egyetlen háládatlan ember, a ki az apostataságnál is inkább megbélyegezte magát hitsorsosai előtt azzal, hogy a midőn Horváth F. felszólította, hogy a reá tett költségeket térítse meg, a leggazabb fenyegetésekkel válaszolt s ezeket valóban be is váltotta anynyiban, hogy az abrudbányai unitár. templom erőszakos elvételében egyik fő munkás volt.

Nagy szerencsének tartom a Horváth Ferencz főcúrátorrá választását azért is, mert, különösen a II. József uralkodása első éveiben egy olyan igazi vallásos, minden áldozatra kész, óvatosan körültekintő s midenkitől tisztelt és szeretett fővezér nélkül, a minő II. F. volt, a mi igen gyenge lábon álló egyházunkat menthetetlenül elseprik vala a rohamosan változó események hullámai.

II. József császár ugyanis az 1781. november 28-ról Bécsben kiadott rendeletében, a protestánsoknak megtiltotta előleges engedély nélkül a zsinat tartást s azt rendelte, hogy azokon mindig kir. biztosok legyenek jelen.

Ennek következtében az unitárius esperesek 1782. jan. 19-én Kolozsvárra érkezvén a főconsistoriumra, ezt nem merték megtartani, hanem az ügyek intézését Horváth F. curátorra és a Repraesent. Consistoriumra bizván, már jan. 21-én haza távoztak ¹⁾.

Mostantól kezdve főconsistorium — a mi pld. nálunk az unitarismus kezdete óta megvolt — nem tartatott egész az 1792 évig.

Sőt 1782-ben zsinatot sem tarthattak az unitáriusok mert ugy látszik, hogy a gubernium a protestans nevezet alatt őket is érteni nem akarta, s így a zsinattartásra sem adott engedélyt. Ez ellen 1783. jan. 11-én magához II. Józsefhez folyamodtak, a ki azon évi mart. 12-én kelt decretumában megengedte ugyan, hogy zsinatot az unitáriusok is tarthassanak, de csakis oly feltétel alatt, hogy ők is minden zsinatra külön engedélyt és kir. biztosokat kérjenek, s az 1782 sept. 4-ről Bécsben 1509 udvari szám alatt kelt rendelet értelmében minden ülésről pontos jegyzőkönyvet vigyenek s azt az elnök és jegyző aláírásával a guberniumhoz terjeszszék fel ²⁾.

Ez engedély alapján kezdték a zsinatot 1783 jun. 21—26-án Dersben megtartani, melyen kir. biztosok voltak: Suki László és Szentiváni Zsigmond, jelen levén maga a főcurator és több körü felügyelő gondnokok is.

¹⁾ L Rerum scholast. fasc. VI. 238. l.

²⁾ L. Az erdélyi diaeták és országos végzések foglalata. III. köt. 165. l. 15. és 18. sz. a.

A téli főtanácsok eltiltása is nagy hátrány volt, főleg a közgazgatásra nézve; de sokkal nagyobb csapás volt ennél reánk nézve az, hogy, a mint látszik, a collectázás is megtiltatott s így egyik fő jövedelmi forrásunk egyszerre elapadt. E collectázás abból állott, hogy 1718 óta a papok házról házra jártak, s az így gyűjtött adományokat az esperesekhez küldvén, ezek a főtanácsokon és zsinatokon a pénztárnokhoz adták be. E collectából évenként 150 200 mfrt folyt be a professorok fizetésére; sok pénz, oly szegény cassára, mint a miénk volt! ¹⁾

A collectázás szünetelése alatt a professorok fizetéséről s a diákok divisiojáról való gondoskodás egész sulya a Horváth F. vállaira nehezedett, a kinek lépéseit, érzelmeit s a szomorú helyzetet élénken megvilágítja azon levele, melyet 1783 máj. 19-ről az esperesekhez intézett.

Ezen levélben elmondja, hogy a közelebbi napokban Kolozsvárt járván, a collegium cassáját megvizsgálta s abban még 200 mfrtot se talált; pedig a professorok fizetése még mind restantiában van s a diákok divisioja sem jár ki. Azután így folytatja: „Hogy így egész statusunk felfordul s szent vallásunk kiirtatik, könnyű átlátni. Hogy ez ne történjék, tavaly óta könyörgünk a felségnek, hogy vagy elvett javainkat adassa vissza, vagy a fundusok elvétele óta szokásban volt collectázást engedje meg; de ez ügyek még mind a felséges udvarnál reménység alatt folynak. Erre eddig is sokat kellett költeni s az udvari agens és a Bécsbe küldött követeink számára kétszer is kölcsönt vettünk, részben pedig az akademiták számára küldött pénzt fordítottuk ebbeli könyörgésünk előmozdítására. Még ezeknél fontosabb indító-okok is vannak, melyeket publikálni s pennára tenni a körülmények nem javasolnak, — de olyanok, hogy ha hitbeli kedves atyánkfiai úgy látnának, mint mi, s ha csak egy filléryi értékök volna is, nem gondolok egyet is oly meghidegedett szívvvel lenni Istenünkhez és szentséges vallásunkhoz, hogy azt is legottan azon törésnek építésére egész indultal ne fordítaná. Reám bizván azért a Repr. Consist. azon 1000 frtig könnyen mehető segély felkeresését, kérem tiszt. esperes uraimékat, hogy notariusaikkal és insp.-curatorokkal repartialyán magukat — minthogy mindennemű publicatiók újabban is megtil-

¹⁾ Az ily nemű collectázásnak nincs is többé nyoma a jegyzőkönyvben a N. Ajtán 1786-ban jun. 17-én tartott zsinatig, a mikor ismét folyamatra indult.

tattak — e levéllel minden patronus urakat, aszszonyokat, nemeseket, belső embereket, a veszedelem nélkül haladékot nem szenvedő szükségre annyival határozottabban unszoljanak, mert már 2 év óta eltiltatva levén a collectázástól, kevés alkalom adatott az istenes alamizsnálkodásra“. Végre megjegyzi: „Pünköstre pedig, a mit gyűjthetnek, küldjék hozzám Széplakra ¹⁾).

Hogy mi sikere lett e felszólításnak, s vajjon begyűlt-e ama titokzatos célra kívántató 1000 mfrt, nem juthattam nyomára; de a Maurerekhez, Toroczka Mihályhoz, Szentiványiakhoz, Siménekhez, a Désfalvi Simon testvérekhez, Maróthi Istvánhoz és özv. K. Sándor Mózesnéhez stb. intézett részint kérő, részint köszönő levelei bizonyítják, úgy azt, hogy folytonosan a bukás szélén állottunk, valamint azt is, hogy Horváth F. e bajok elhárítására mily lankadatlan tevékenységet fejtett ki.

A tanárok fizetésén és a diákok divisioján kívül még számos szükségek voltak, melyek fedezéséről okvetetlenül gondoskodni kellett. Ilyen volt legközelebről az, hogy a II. József császár által 1782. jan. 16-ról 581. udv. sz. a. Bécsben kiadott türelmi paran²⁾ (tolerantiale) edictum) következtében az unitáriusok is reményt kapván a hosszús nyomatás alóli szabadságra, miután a sok keserű tapasztalat megtanította, hogy a guberniumtól semmit sem várhatnak, azon merész gondolatra jött Horváth Ferencz, hogy folyamodjanak egyenesen ő felségéhez; ő maga késznek nyilatkozván minden dolgai hátratételével a Bécsbe menetelre, ha valakit rendelnek még melléje, a kivel a dolgot ex consilio folytathassa ²⁾). Indítványa közhelyesléssel fogadtatván, követek ugyan nem küldettek, hanem a Bécsben tanuló Pákei József és Márkos György akademiták által, magához II. Józsefhez nyújtattak be egy kérelmet, melyben csak általánosságban elősorolt sérelmeik orvoslását kérték. Reményökben nem is csalódtak, mert már 1782. sept 20-ról Horváth Ferencz értesíti a Repr. Consistoriumot, hogy Szebenből azt a tudósítást vette egy barátságos kéztől, hogy ő felsége megrendelte a guberniumnak, járjon végire, vajjon az akademiták által a Consistorium nevében beadott folyamodás csakugyan a Consistoriumé-e, s a feladott sérelmek miben állanak?

¹⁾ L. e levelet a főconsist. levéltárában.

²⁾ Ugyanott, fasc. XV. 2.

Erre a Gubernium fel is szőlitotta a Consistoriumot, mely a sérelmeket, okmányokkal támogatott terjedelmes munkálatban nem csak oda beadta, hanem ezekkel Bartha Mózeset és Pápai Istvánt a Cancellariához irt könyörgő levéllel együtt 1783 mart. 25-kén Bécsbe indította, a kik a Hofman udvari ágens segítségével oly szerencsésen is jártak el, hogy II. József császár egyéb kedvezmények mellett megrendelte, hogy az I. Leopold s illetőleg a Kolonics érsek által még 1699-ben a kolozsvári piaczi nagy templomért ajánlott 5000 mfrtot a kamarai pénztárból fizessék ki. E rendelet teljesítettvén, a kapott összeg a kolozsvári ekkla mostani temploma építésére fordítottatott ¹⁾. A többi sérelmekre nézve is investigiatiot rendelt a császár minden megyében, a mit a gubernium biztosai végre is hajtottak.

A hivatalba juthatással azonban nem voltak ily szerencsések, mert a József császár ez iránti rendeleteit egy és más ürügy alatt annyira kijátszodta a gubernium, hogy a Horváth Ferencz minden fáradozásának is alig sikerült Marosszéken és Dobokamegyében egy pár unitáriust valamely alantas hivatalra is felvétetni. E tekintetben csak 1790 után kezdett szerencse rájuk is mosolyogni.

Hogy a bécsi követségbe járás sok pénzbe került, az magától érthető. Pedig aránylag kevés számból álló birtokos osztályunk és belső embereink áldozatkészége különben is csaknem ki volt merülve az egymásra torlódtott csapások miatt. Ilyen volt — hogy a sok közül csak egy párt említek — pl. az, hogy Marosszéken, Kálban és Gálfalván az unitáriusok megromlott templomaik kiigazitása miatt perbe fogattak s éveken át a legsúlyosabb zaklatásnak és költésnek voltak kitéve, mig végre 1000 frt. büntetés lefizetése mellett a templomok kinyitását és az isteni tisztelet tartást megnyerhették. Ezt a pénzt is közadakozás útján teremtették ki. Csaknem egyidejűleg történt a most elmondottal az is, hogy Udvarhelyszéken Karácsonfalván a Jézsuiták megfészkelvén magukat, neveltjeik 1777. jul. 2-án egy búcsu alkalmával az unitáriusok templomát megtámadták, de azok ellent állván, az egész processiot szétverték. A gubernium ezeket is perbe fogta; és a falunak nagy részét — férfiakat és asszonyokat egyaránt — több versen Szebenbe hurczoltatván, az unitáriusok előtt ismeretlen gyorsasággal lejártatott

¹⁾ L. Prot. Repr. Consist. I. 78. 1. és kolozsvári ekkla Protoc. 1783. 184. 1. 1785. 196. 1. stb.

per eredményeül már 1778. febr. 10-én kihirdette az ítéletet, a mely a karácsonfalvi és szomszéd falusi papokat és mestereket, a kik a védelemben részt vettek, hivataluktól megfosztotta; a karácsonfalvi hiveket pedig több havi börtönre ítélte s a férfiakra mind bezáráskor, mind kibocsátáskor 25—25 botot veretett. E már magában is elég súlyos büntetés végül még azzal is súlyosbított, hogy a karácsonfalviaknak megrendeltetett, hogy építsenek egy diszes kath. templomot; a mit azok az egyes hitrokonoktól nyert segedelmezéssel teljesítettek is. Ily körülmények közt nem csuda, ha a tanárok fizetése ismét zavarba jött s ismét viszszaesett az 1778 előtti állapotra. Bizonyítja ezt az, hogy 1718 után minden tanárt oly kikötéssel ígattak bé hivatalába, hogy kijelölt szerény fizetését csak úgy kapja ki egészen, ha a jövedelemből kitelik, különben a mi lesz, azon tanártársaival egyenlőleg megosztózik, s egyszersmind kötelezi magát, hogy a restantiát se ő, se örökösei soha sem követelik, s hogy ez nem volt irott malaszt, bizonyítja a többek közt a Szent-Ábrahámi Mihály példája, kinek 1716-tól 1756-ig 1885 véka búzája maradt restantiában ¹⁾).

1778-ban annyira kedvezők voltak a viszonyok, hogy a tanárok fizetését a jan. 17-én tartott főtanácson állandóan rendezték s tisztességesen felemelték, a mennyiben a püspök mint rector és theol. professor fizetése — az eddigi 180 mfrt helyett — lett 230 mfrt és 112 véka búza; egy rendes professoré 100 mforint helyett 150 mfrt és 100 véka búza, egy feltanaré 40 mfrt helyett 60 mfrt és 40 véka búza ²⁾). Ez a fizetés azonban — a mint látók — csak hamar zavarba jött; s ezért 1784. oct. 25-re Horváth Ferencz főcurator a Repr. Consist. ülésbe meghívott több vidéki buzgó patronust, a kik az ő elnöklete alatt tárgyalás alá vették: hogy a collegium és professorok fentartására minő módokat lehetne feltalálni a legfelsőbb rendelkezések megsértése nélkül? A határozat a lett:

1-ör hogy egy bizonyos vasárnap minden ekklában a papok a szószékből intsék a népet segélyadásra.

2-or. A patronusokat és nemeseket minden körben el kell járni, hogy ezen szükségre nézve évenként adakozzanak. E végre a Kükküllő és Maros körben e gyűjtést magára vállalta

¹⁾ SzentÁbrahámi sajátkezűleg írta bé a gabona bevételről és kiadásról való libellusba. L. e libellus 67. l.

²⁾ Prot. Gen. Gons. III. 3. 4. l.

maga Horváth Ferencz; Tordamegében kineveztetett Pápai István; Aranyosszékre: Balog Márton; Kereszturkörben: Pálfi Antal; Udvarh.körben Pálfi Dénes; Fejérk. Maurer László; Háromszékre Veres Sámuel ¹⁾.

Habár e férfiak — s jelesen Horváth F. — a legnagyobb buzgóságot fejtették is ki a segély gyűjtésben, mégis kényszerülve voltak a professori fizetést 1785-ben, a Tarcsafalván jun. 11—16-án tartott zsinaton 120 mfrtra leszállítani, úgy hogy a következő évben a püspök, a kolozsvári özszes tanárok, tanítók és rector fizetése mind együtt 736 Rfrtra és 40 kr-ra ment. Ennek következtében a folytonos nélkülözéssel küzdő tanárok mindegyre folyamodtak fizetésemelésért; de a főconsistorium ez ügyet a zsinatra, ez ismét a fundatiók rendbeszedésére kinevezett bizottság munkálatának a beadására halasztotta. Ámde e bizottság tagjai az ország különböző vidékein lakván, a főcurator hiába tűzte ki a napot az özsze gyűlésre, mert a kitűzött időre senki sem jelent meg; hanem a legtöbben az országgyűlés idejére utaltak, mikor ismét az országos ügyek miatt nem érkeztek ²⁾. Végre 1793-ban jan. 28-kán a kolozsvári főtanácson Horváth Ferencz főcurator erélyesen felszólalt, hogy mivel sok világi tag is van jelen, a fizetésemelést ne halaszszák tovább, a mire azt 50—50 Rfrttal csakugyan javították s így fejenként 300 mfrtra emelték, — addig is, míg a collegium vagyonát, s illetőleg a suki fundatiót teljesen rendbe szedhetnék ³⁾.

A professorok jobb állapotba jutásán kétségen kívül senki sem örvendett jobban, mint Horváth F., a kinek eleitől fogva e volt legfőbb törekvései egyike, a mit nemcsak folytonos segélygyűjtés, hanem az állandó alap pontos kezelése és gyarapítása által is igyekezett nemcsak elérni, de egyszersmind állandósítani is.

E statusunkra oly nagy fontosságú állandó alap (stabilis fundus) gyarapítása érdekében kifejtett munkásságát eléggé jellemzik a következők.

Mihelyt főcuratorrá választották, Kolozsvárra sietett, a pénztárt megvizsgálta s úgy találta, hogy az 1724-ben gyűjtetni kezdett állandó alap tőke 1778. sept. 1-én állott özszesen 3638 mfrt. 67½ dr. tőkéből és 484 mfrt 95 dr. restans interesből.

¹⁾ Prot. Repr. Cons. I. 77. l.

²⁾ L. Prot. Gen. Cons. 1786. 85-ik l. 135. sz. a. és 1792. 239. l. 11. sz. —
Ismét Prot. Repr. Consist. 1792. 87. l. 2 és 4. sz. a.

³⁾ Prot. Gen. Cons. IV. 263. l. 13. sz. a.

Ezek közt több olyan összeget találván, melyekről kötlevéi nem volt, az illetőkhez levelet irt s addig nem nyugodott, míg vagy ilyet nem adtak, vagy a tőkét be nem fizették. Gondja volt arra is, hogy a pénztárnokok számadásait, még mielőtt a zsinatra beadattak volna, előre megvizsgálja; s ha ez átvizsgálások alkalmával bennök tévedéseket, hibákat talált, az ilyeneket gondosan megjegyezte s kijavításukra a perceptort felkérte. Érdekes a Bartha Mózes perceptorhoz ez érdeken tett figyelmeztetése „abban a kevés pium legatumok interessében — úgy mond — hibákat kaptam, ne sajnálja úgy exigálni, hogy még egy fél pénzben se legyen kára annak az ügyefogyott collegiumnak“¹⁾.

Ha valamelyik pénztárnok számadása beadásával késedelmezett, maga volt az első, ki a zsinatokon vagy főtanácsokon ez ellen felszólalt. A vizsgáló biztosokat folytonosan sarkalta, s a hanyag fizetőkre cancellistákat küldött a maga költségén. A pénztár állásával mindig tisztában volt, mert erről minden 3 hónapban kimutatást kellett neki küldeni²⁾.

Látván a collectázás bizonytalan voltát 1785. mindenik köri curatorhoz felszólítást intézett, hogy a nemességet öszszehíván buzdítsák az állandó tőke gyarapítására.

Ugyancsak e tőke gyarapítása végett abban egyezett meg Lázár István püspökkel, hogy ez járja bé az öszszes ekklézsiákat s gyűjtsön a már meglevő tőkéhez legalább annyit, hogy 12,000 frtra növekedjék, a minek kamatja az akkori szükségekre elegendőnek mutatkozott.

Lázár István ennek következtében 1788-ban és 1789-ben visitiora indult, s nem maradt egyetlen ekklézsia, sőt valamire való egyes ember sem, a ki e célra ne adakozott volna, az adakozást maga Horváth Ferencz nyitván meg 300 magyar frinttal. Így gyűlt öszsze 5242 mfrt, nagyobbára kötlevelekben ugyan, de a kamatot több vagy kevesebb pontossággal csak fizették az adakozók mindaddig, míg apránként magát a tőkét is, vagy maguk vagy örököseik megfizethették³⁾.

Horváth Ferencznek az állandó alap felőli gondoskodása — a már eddig jelzettekén kívül — különösen kitűnik azon egyházi

¹⁾ L. e levelet a főcons. levéltárában.

²⁾ Prot. Gen. Cons. V. 9. l. 9. sz. a.

³⁾ L. p. Körmöczy által összeállított aranykönyvben 96—100. l.

törvényből (Canonból), melyet indítványképpen adott bé az 1797-ben Kolozsvárt jan. 22—27-én tartott főtanácsra, a mely azt elfogadván, egyike lett legéletbevágóbb törvényeinknek, a melyet én is érdemesnek tartok szóról szóra ide iktatni.

„Nem anynyira kérdésképpen, mint ajánlólag kéri a mlgs főcurator ur, hogy közönségünk kevés cassája apadására, semmi nyitott vagy ujitható kívánság iránt való költségre vezető végzésre a Generale supremum Consistorium ne lépjék.

Mi is ebben mindnyájan megegyezünk, — mondja a végzés — mert azt a kis cassát könnyű újabb-újabb kívánságokkal s találmányokkal hova-hamarább elfogyatni. Tudva van szegény közönségünknek csaknem tagonként azon állapotja, hogy emberi mód szerint szólva, és embertől az egy Istenen kívül a mostani állapothoz való redintegratiot, ha csonkitjuk s elapasztjuk, nem remélhetünk. Szükség, ugyau szükség azért, hogy a mi kevés vagyon, aztat megbecsüljük és mint a szemünk fényét, és édes anyáknak, anyaszentegyházunknak azt a tápláló tejet, örökül mind mü, mind pedig késő maradékaink megtartsuk és oltalmazzuk, melytől függ egyedül fennállhatásunk — az isteni gondviselés után ¹⁾.

Nincs talán egyetlen törvénye is egyházunknak, melyet keletkezése óta oly szentül megtartani igyekeztek volna elődeink, mint ezt, melyet méltó lenne ezután is minden új egyházi tanácsos előtt felolvasni ²⁾.

Az egyes ekklák érdekeit és vagyonát is éppen oly lelkiismeretesen törekedett oltalmazni és biztosítani, mint az összes felekezetét.

Azon legelső körlevelében, melyben az esperesekkel és insp. curatorokkal tudatja főcuratorrá történt megválasztatását, meleg hangon hívja fel ezeket „az ekklák javainak hiv őrzésére, mint a melynek jóllététől függ a felekezetnek is virágzása és előmenetele;“ s egyszersmind felkéri, hogy az ekklák mindennemű ingó és ingatlan javait vegyék számba, s a conscriptiott, a hol csak lehet, más felekezetű tanuk aláírásával is ellátva, küldjék meg neki, részint azért, hogy mikor az ekklákat vizsgálja, tudhassa: mit kérjen

¹⁾ L. Prot. Gen. Cons. V. 83. 1. 3. sz. a ²⁾ Midőn Mikó Lőrincz a vallásközönség pénztárnoka 1872. mart. 9-én — halála előtt való nap — a pénztárt a Consist. biztosainak átadta, legvégül elővételte az általa összegyűjtött egyh. törvényeket s e Canont felolvastatván „ez az én tamentumom“ nyilatkozattal búcsuzott el.

számba; részint pedig azért, hogy megtámadtatás esetében annál biztosabban védhesse az ő érdekeiket ¹⁾).

E conscriptioakat többnyire már az 1779-ik évben jan. 16-án tartott főtanácsra el is hozták az esperesek, a hol meghatározták, hogy tétessenek a püspöki ládába s onnan senkinek ki ne adassanak; azoknak pedig, a kik ekkor be nem hozták, meghagyatott, hogy minél hamarébb küldjék be. És hogy ez özszeírás teljesen végrehajtott, kitetszik a Bartha Mózes pénztárnok számadásából, hol iratik, hogy az özszes ekklák és Collegiumok minden javai szépen tisztába irattak és beköttettek.

A Horváth Ferencz szelleme szól továbbá mindazokban a végzéseken, melyekben — főképpen a 80-nas években — az espereseknek szoros kötelességökké teszik, hogy az ekklákban évenként szigoru számadást tartsanak, sőt hogy ennek annál inkább sikere legyen, ugyan ő életbe léptette 1780-ban az esperesi vizsgálati jegyzőkönyveknek a K. Tanácshoz való felküldését is, melyeket ő maga nem egyszer apróra megvizsgált s észrevételeit a főtanácson előadta. Igy jelentette bé például az 1790-ben jun. 12-én F. Rákoson tartott zsinaton, hogy sok ekkla a maga ingatlan javait minden engedelem nélkül vagy eladta, vagy elcserélte, mire minden papnak megrendeltetett annak a régi törvénynek kihirdetése, hogy a Consist. engedelmé nélkül semmit eladni nem szabad.

Minden ekkléziáink közt azonban a kolozsvári anya-ekklára terjesztette ki leginkább figyelmét, ezzel érezttette legbővebben igaz buzgóságból folyó áldozatkészségét.

S erre valóban nagy szükség is volt! Ugyanis Kolozsvárt a magyar unitáriusoknak templomaik 1716-ban történt elvétele után 1796-ig nem volt tulajdonképpeni templomuk, mert a Mária Terézia keserves emlékü uralkodása alatt nemhogy templom-építésre, de még harang-szerzésre se mertek gondolni ²⁾. A II. Józseffel

¹⁾ Az ismételések kikerülése végett megkivánom jegyezni, hogy azon levelek, melyekre hivatkozom, a főconsistorium levéltárában vannak.

²⁾ Egy ideig 4 helyen tartottak isteni tiszteletet u. m. a.) a Pákei-házban, mely a mai püspöki ház helyén, a colleg. mellett volt; b.) a piácson, a mai tanáczház nyugoti részén állott s Salamon templomának nevezett házban; c.) monostorutczában a kismesterutczába járó síkator városi vigadó felőli szegletén levő emeletes házban; d.) a közép utczában a mai minorita-ház helyén állott szt. Erzsébet ispotályban vagy szegények házában, hol az unitáriusoknak is külön papjok volt, a míg innen is ki nem rekesztették, az utolsó ilyen pap Boros József

bekövetkezett kedvezőbb időkben azonban, — főleg miután a ne-
mes gondolkozásu uralkodótól az 5000 mf. kárpótlást is megkap-
ták — ez irányban is mozogni kezdettek. Horváth Ferencz e rég
táplált tervet nemcsak a legmelegebben pártolta, hanem sikeres
kivitelét szóval és áldozattal is tetemesen előmozdította. Mert ő
volt, a ki ekklézsiánknak azt a gyűlését, melyben a templomépi-
tést először meghatározták, 1791. jul. 10-én megtartotta, buzdítván
és lelkesítvén a hiveket az építésre. Ugyanazon évi aug. 7-én is-
mét ő hívta össze az ekklát, a mikor az ő ajánlatára a házilag
való építést elfogadván, Lázár István püspök, Bartha Mózes és
Ágoston Márton személyében építettő bizottságot állítottak ¹⁾. Ké-
sőbb is számtalanszor jelent meg az ekkla gyűléseiben s nemcsak
a vidéki birtokosokat szólította fel gyakorta adakozásra, az egye-
seket segélygyűjtésre, a főtanácsokat az eszme minden lehető mó-
don való pártolására, hanem ő maga akkora áldozatot tett ez ügy-
ben is, a mekkorát egyetlen más magán személy sem. Ugyanis 1792.
juniustól sz. Mihály napjáig 2 fogata cselédestől az ő költségén
folytonosan itt dolgozott. Ugyanazon évi oct. 8-án az ekklának 2
fogatot ajándékozott 12 ökörrrel. Ezen kívül közelebb levő jószá-
gaiból szekerei rendre 1—1 hétig szakadatlanul hordották a kö-
vet, téglát s egyéb építő-anyagot, a míg az építés 1796-ban bevé-
gződött. És ez oly örömmel töltötte el lelkét, hogy a zsinatnak
1797-ben Kolozsvárt tartását indítványozta, s az összes költsége-
ket magára vállalta, de a főtanács azon okból, hogy a mi val-
lásunk nem tűri a külső fényt, indítványát nem fogadta el ²⁾.

A Horváth Ferencz érdemei koszorujában a legszebb levelet
azoban kolozsvári Collegiumunk építése története ké-
pezi.

1787-ben halt meg. A b.) és c.) alatti oratoriumok a mostani templom
felépítéséig használtattak, a más kettő korábban megszűnt. — Ezeken
kívül a lengyel unitáriusoknak is saját oratoriumok volt a monostorut-
czában.

¹⁾ Ekkla Protoc. X. 240 és 241. l.

²⁾ Prot. Gen. Cons. V. 81. l 15. sz. a.

Horváth F. még számos ekklában tette nevét örökre áldottá, melyek közül
különösen kiemelendő a D. sz. mártoni, hol a Küküllőn levő malma szom-
bati vámját 1802-ben 2-dik nejével örökre az ottani papoknak és mes-
tereknek ajándékozta, mely máig ezen belső embereink egyik főjöve-
delmét képezi. L. az alapító levelet a főcons. levéltárában a küküllőkő-
ri levelek közt.

A kolozsvári ekkla részéről 1718-ban iskolai helyiségnek aján-
dékozott Huszár-féle ház, melybe a tanulók beköltözésének folyó
évi május 10-én 160 esztendeje mult, a mai püspöki ház mellett
4 földszinti s 2 emeleti szobából állott igen szűk telekkel. Ehez
megszerezték apránként a körülötte levő 3 kis telket, melyek egyi-
kén, a Huszár ház mellett szintén volt 2 szoba s 1722-ben és
1726-ban veszsőből még 2—2 házat fontak a diákok. Ennyiből
állott a mi collegiumunk 1759-ig, a mikor jul.—octoberben a te-
lek hátsó végében veszsőből még 4 szobát fontak, melyeket —
minden „házi iparfejlesztő egyesület“ sugalmazása nélkül is a diákok
tapasztottak meg, igen valószínűen olyan vályoggal, a melyet
magok kapartak és gyúrtak össze, darabját 5 mfrt és 3 ke-
nyérért. Ennek tulajdonítható, hogy az összes építés csak 385
mfrt 36 drba és 44 véka búzába került. E költséghez legtöbbet
adott P. Horváth Rebeka, t. i. 100 mfrtot, és P. Horváth Ferencz,
a ki malmai szombati vámját ajándékozta volt e célra, s ezt az
építés után is a collegiumnál hagyta. Jellemző feljegyezni, hogy
ekkor látták el ólom-karikákba foglalt üveglemezekkel az ablako-
kat is, melyek azelőtt ugy nevezett lantornával voltak bevonva,
kivéve azt a szobát, melyben a Horváth és Zsuki fiúk laktak, mert
ennek elejétől fogva üveglablaka volt ¹⁾).

1765-ben junius és juliusban a szappanutczába bemenő si-
kátor felől ismét építettek 4 szobát, melynek csak fundamen-
tuma rakatott téglából, a felső részük boronafából. Ezeket szintén
a diákok tapasztották meg, s az összes építés került 413 mfrt
93 drba, mely összegbe az aranyösszéki ekkláknak adakoztak legtöb-
bet u. m. 266 mfrtot; a többi körökből csak a háromszéki ekklá-
ból jött 39 mfrt 83 dr.; a többi egyes jóltevők adománya ²⁾).

Az ily olcsó s a mellett téglafundamentummal bíró épület
gyorsan bomlásnak indult, ugy hogy mindön Horváth F. főcurator-
rá választatása után Koolozsvárra jött, nemcsak ezeket az épüle-
teket, hanem a Huszár-féle házat is összeomló félben találta, a
mint kitetszik a Maurer Sámuel főcurator társához 1778. october
18-ról irt leveléből, a kit e szomorú körülményről tudósítván, kéri
hogy a székely atyafiaikat készítse elő a segélyadásra.

1779. máj. 11-ről körlevelet intéz mindenfelé az országba,
melyben elmondja, hogy a tanító-ház leszakadófélben van, s tart-

¹⁾ L. a főconsist. levéltárában fasc. C. a.

²⁾ Ugyanott és fasc. rer. scholast. V. 379. l.

hatni attól, hogy ifjainkat oda öli. Különben is a helyiség oly szűk, hogy a theológiát tanuló ifjainak negyed része sem fér bele. Aztán az iskola thekája is oly szoros, hogy egy darab időtől fogva a jöltevők által ajándékozott, vagy testált könyvek a földön egymás hátán vesztegelnek benne. Ezért elhatározták, hogy alakítsák át a tanító-házat (a mai 18-ik számú szobát) lakó-szobává s az alatta levő lakó-szobát (a mai 28-ik sz. a. ugynevezett német tantermet) thékává, s építsenek egy új auditoriumot. A kőmivesekkel meg is alkudtak 750 Rfrtban, „de ezen kevés költségre is — úgy mond — semmi fundusunk nem lévén, kénytelenítettünk jó szívű, kegyes atyánkfiaink adakozásaikra szorulni, noha a pénznek felettébb való megszorított szűk volta, reménységünkben kevésbé csüggedeztet; de ellenben azon kevés summának kicsinysége, valamint kedves atyánkfiaink szentséges vallásunknak megmaradásában munkás készsége bátorit, hogy kit-kit arra rendeltetett atyánkfiaink által a végre megtaláljunk, hogy az azok által előmutatandó listába bejegyezze, hogy ezen esztendőben megnyit adhat két versben, u. m. a közelebb következő zsinatra és másodszer sz. Mihály napjára. A kik pedig egyszerre mind megadhatnák, a val is istenünkhez, szent vallásunkhoz, keresztény atyánkfiainkhoz és felebarátainkhoz való szent igyekezetünket mozdítanak elő. Ebben mutatandó szives indulatra mozdítson kit-kit a tehetség szerint való adakozásra a bizonyos, örökké való jutalom“ stb.

E körlevelet mindenik espereshez és inspector curatorhoz elküldvén, meleg hangon kéré fel őket, hogy osszák fel egymás közt a maguk körükben való járásnak terhét s járjanak el minden rendbeli atyafiakat a maguk személyök szerint, s annyival is inkább unszolják, „mert nincs ma rendünkön se ur, se aszszony, se nemes, se nemtelen, se ekkla, se privatus, a kinek szüksége ezen építésben fenn ne forogna; mert ha tanító-házunk nem léssen, se fiaink, se atyánkfiaink, se papjaink tanítottak nem lesznek, mely szegény társaságunknak teljes elapadását szerzené“. Aztán így folytatja: „Az építés oly szükséges, hogy daczára a szűk pénznek, és annak, hogy az ő saját megkezdett építése is félben áll, mégis 100 mfrtot szánt és ígért s találkoztak mások is, kik az isten anyaszentegyházának építéséhez való szeretetüket nálánál még bővebben is ajánlották. Ezért nem is kételkedik, hogy az esperesek és insp.-curatorok is köreikkel együtt ezen szükséges jónak előmozdítására mindent megtesznek, a mire atyafiságos szeretettel újból meg újból kéri is“ stb.

Az azon évi jun. 20-án Árkoson tartott zsinatra némely esperesek már 459 frtot hoztak az építésre, melynek terve és költségvetése szintén beadatott. Az adakozásban nyilvánult szép siker a mint következtetni lehet — anynyira felbátorította a zsinatot, hogy a Colleg. egész homlokzatának újra építését elhatározták, felkérvén az espereseket és insp.-curatorokat, hogy tegyenek javaslatot, hogy mindenik ekkla — vagyona arányában — megnyit áldozzon e célra és annak megfizetésére hathatósan ösztönözzék is az ekklákat.

Az építés vezetésével Bartha Mózes pénztárnokot, egyházunknak egyik legbuzgóbb és áldozatkészebb tagját kérték fel, a ki aug. 3-én értesíti Horváth F.-t, hogy a kőmivesekkel 2000 frtban megalkuván, az építést jul. 19-én elkezdette s pénzre van szüksége. Horváth F. aug. 10-ről irt válaszában sokalja a 2000 frtot, de „ám legyen — úgy mond — csakhogy a tervnél nehogy többre menjünk, vagy új fundamentumot építsünk a hol t. i. nem volt épület, azért a tervet hitelesíttesse, hogy szükség esetében megmutathassuk, hogy ex fundamento semmit se építettünk. Az építést kölcsön vett pénzzel is szorgalmatosan folytassa, mert félős, hogy a kaali és gálfalvi templomok ügye, mely most van legfelsőbb elhatározás alá küldve, ellenünk dől el s akkor a collegium építésétől is elrekesztetünk“ stb.

Az adakozás iránt táplált szép remény azonban nem igen teljesült, mert aug. 3-ról panaszos hangon ir az esperesekhez, közölvén velök a Bartha által kiküldött tervrajzot és levelet, hogy megértsék miben áll a dolog. Mély sajnálatát fejezi ki az inspectorcuratorok s különösen az esperesek nagy hidegsége felett, midőn ezen szent igyekezetnek előmozdításában meg sem mozdulnak, holott elég rendelések tételnek mind írásban, a mit meg is unt, midőn látja, hogy nincs semmi eredménye, mind szóval a zsinatkor; pedig maguknak az espereseknek kellene ezen leginkább örvendőzni és mindeneket mentől nagyobb hathatósággal serkenteni.

„Vévén és megértvén azért — úgy mond — tiszt. uram ezen levelemből mostani szorongattatásunkat, végképpen kényszeritem a rendelés szerint kötelessége teljesítésére, és legottan maga, notariussa és insp. curator uraim meginduljanak, listába vevén minden patronus, nemes és közrendü atyánkfiait, s megmutatván mind előre, mind most küldött leveleinket: mentől nagyobb szorgalmatossággal gyűjtsék az adakozásokat, elküldvén kathalogusokat a pénz-

zel együtt, hogy abból ki mit ad s ki nem ad, megtudhassuk, melyet jövődjő jó emlékezetre mind magamnál, mind a Gen. Protoc.-ban akarok hagyatni, és ezt kinek-kinek meg is lehet mondani, hogy szégyen lesz emlékezetre hagyni a felette kevés alamizsnát, holott megtetszik a küküllő- és maroskőri adakozásból, hogy közönséges pap is ad 30 mftot, cancellista, a kinek csak pennája az ekéje, 4 rfrtot, s maroszeői jobbágy ritka, ki alább adott vagy ígért egy márvásnál“. Irja továbbá, hogy a zsinati határozat szerint az ekkláknak is részt kellett venni, normálul vehetik a jobb módúak Szentgerliczét, mely 8 mfrtot, a közepesek Désfalvát, mely 3 mfrtot, s a legalsók Szőkefalvát, mely 1 mfrtot adakozott, s az oda bé való ekklák is jövedelmükből ezen szükséget e szerint segítsék. A belső emberek pedig meg se gondolják, hogy a pap 2 frton, a mester 1 frton alól conferáljanak, meggondolván azt, hogy egész életöknek alapja azon iskolából van; azon feljül tehetsége szerint az Istenhez tartozó háladatosság, szöntséges vallásunkhoz való buzgóság, kit mire viszen, meglátjuk és tapasztaljuk. Mindezeket pedig az ígéretekkel és felszedett alamizsnával együtt 2 hét alatt egy mestertől küldjék el neki, mert minden magán dolgát félretevén, aug. 23-án az építés megtekintésére Kolozsvárra megy s egyuttal a pénzt is kiviszi.

E hathatós felhívásnak meglett a kívánt eredménye. A főcuator az espereseknek rendre szépen megköszöni szives fáradozásukat, s a küldött összeget épen ugy veszi, mintha neki küldötték volna. A hidegekre és részvétlenekre nézve érdekes megjegyzéseket és utasításokat ir. Igy pl. a Keresztur köri esperesnek irt válaszában ezt mondja: „Az olyanokhoz penig, mint Jakabházi Zsigmond uram, bé se menjenek, semmi közönséges dolgainkban ne is requirálják, minthogy nem kívánjuk olyan régi oskolában olyan jól absolvált embernek normájára tanítatott emberekkel segített magunkat, — eő kegyelmén kívül is rendel az Ur Isten, az kövek közül is, a maga dicsőségére házat építő fiakat; azonban a Catalogusban maradjon meg neve, irunk valamit utánna.“ A F. Rákosi paptól, a ki azt irta, hogy reá a Status csak 20 frtot se költött teljes életében, azt kérdi: „hát hol tanult kegyelmed,? a professoroknak kegyelmed fizette-e, vagy a status, szegény állapotunk szerint, a mint kitelhetett? nem vette-e kegyelmed patrociniunokat ugy, mint mások? Ha kgd ezeket nem érezte és azért a rendeléseket ezután is nem teljesíti, kevesebb patrociniumról gondolkozzék“ stb.

Több ezekhez hasonló levelek váltása közben az építés — a mester emberek lanyhasága miatt — lassan haladt, úgy, hogy ám-bár az ifjuság is csak nov. 1-én gyült be, még is ez évben felénél alig végeztek el többet. Az e miatti töprengésében írja a főcurator Barthához dec. 27-ről: „Nincs nap, de óra is ritka, melyben eszemben ne forogjan hitván oskolánk foldozása, a mit csak el tudtam követni ezen szűk pénz keresésnek idején, mindent végbe vivék; s bizony meg kell azt vallani, hogy az időhez képest sok orczátlan alkalmatlankodással, jócskán is congeráltaték. De mit csinálnak azok az istentelen kőművesek? Kevés híján a fizetést mind felvették, a mint tudom consideralni, minden féle mester emberek a hátra lévő munkájokért, penig még alig dolgozták s dolgoztatták meg a szegődött munkának felét. Hogy én orczáztassam avval is, hogy a pénz menyen s a munka el ne készüljön, az lehetetlen.“ Biztatja ugyan a pénztárnokot, hogy van most is pénz nála mert ő maga is ad ismét 50 mftot, Pápai István is 50 mftot; de egy pénzt se küld többet, míg a munkát a szegődés szerint el nem végzik, hogy még perrel se lehessen rajtok majd felvenni.

Annak azonban különösen örvend, hogy az új théka elkészült. „A könyveket — írja — e drága kincseket ne hányják, vessék, vesztegessék többet, hanem rakassa be jó uram az új thekába; a thekáriusnak normát adván, registraltassék curiose, úgy, hogy a Consistoriumban számba vehessük és censealhassuk industriáját. Én jónak tartanám az alphabetum rendi szerint az authorok vagy könyvek nevékről, hozzá tévén a kiadás évét és helyét.“

Az 1780-ik év tavaszán újból megkezdődött az építés s meg a fáradhatatlan főcurator kérő, köszönő, dorgáló és buzdító sürű levelezése is, a minek köszönhető, hogy augustus 15-re készen állott a magyar utca hosszában, a régi fundamentumra emelt egy emeletes téгла épület. ¹⁾ Ugyanezen a napon a Repr. Cons.

¹⁾ Az egész építés került összesen 3446 mf. 50 dr.-ba, melyből közadakozás útján gyült be 3361 mf. 53 $\frac{1}{2}$ dr. Az egyesek közül legtöbbet adtak; bölöni Mikó Lőrinc = 696 mf. 32 dr. főcurátor Horváth Ferencz = 245 mf. 95. Zsuki László = 100 f. K. Sándor Mózes = 100 f. A kolozsvári ekkla. = 210 mf. 18. Sombori Jánosné: = 8 arany. Az esperesi körökből: legtöbbet áldozott a kereszturi kör, u. m. 327 f 14. legkevésbet az udvarhelyi kör t. i. = 71 mf. 78 $\frac{1}{2}$ dr., holott még a kis f.-fejér kör is 83 frt 70 drt adott. L. Bartha M. pénztárnok számadását 1779—1780-ról.

ülésében, melyen jelen volt a professorokon és a 2 pénztárnokon kívül Horváth Ferencz főcurátor, Zsuki Laszló a kolozsvári és Pápai István a tordai gymn. felügyelő gondnoka, meghatározták, hogy a Colleg. külső része a további intézkedésig a Cons. előtt tudva levő okokból, ki ne vakoltassék, — továbbá, hogy a sikátor felől való része is, a megépített részivel egyenlőleg felépíttessék és egyenlő fedél alá vétessék. De minthogy erre a fundamentumot erősíteni, sőt a régi helyett új fundamentumot is építeni kell, ezt pedig engedelem nélkül tenni nem bátorságos, (!) azért a megírt csonkaságnak felépítéséért a fels. kir. guberniumhoz kell folyamodni, jelentvén azt is, hogy az iskola fenntartásaért ugyanazon fedél alá s ugyanazon alapra minő reparatiót tettek. A szükséges engedély kieszközölését újból a főcurátorra és Lázár István prof.-ra bízták.

A közben a belső felszerelés is elkészülvén, 1780. dec. 3-án az auditoriumban nagy számu pátronusok és városiak jelenlétében fényes ünnepet tartottak, mely alkalommal az ifjúságnak a Horváth F. iránti háláját if. Kozma Mihály fejezte ki, hasonlítván az ő érdemeit a templomot építő Néhémiás profétához.

Az imént ismertett határozatra történt lépéseket és azok eredményét leginkább megérthetni a főcurátornak 1780. dec. 31-ről az esperesekhez intézett következő érdekes leveléből:

„Nem gondolhatok olyan köszívű Atyafiát mű közöttünk, a ki „tudván Kolosvári iskolánknak régi romladozásait, mostan pediglen az „tapasztaltatott kegycs szíví atyafiaknak hivséges sáfárkodásokból az bá- „torságosabb helyeken már megújítását, hogy mostan midőn már egy ne- „hány rendbeli F. Királyi Guberniumba való járásom után annyira kö- „zelíttem nem tsak hátra lévő kevés részetskéinek szabados megújji- „tását, de egyszersmind az eddig valónak is bátorságát megszerzettem, „nem lévén egyéb hátra, tsak az hogy az ne lenne a szegény adozó „népnek terheltetésével, melyről nyert guberniale decretumot in Copiis „his annexis küldöm. Feltalálván a Consistorium azt, hogy a szerént „bizonyos fundust mutathassunk az parantsoltatott oculatio alkalmazos- „ságával (melyet a Consistorium alkalmazosságával kívánnánk megejtet- „ni) hogy arra a közöttünk levő buzgó pátronusok immunis minden ren- „den levő atyafiak Istentől adatott vagyonokból jövendőben mennyire ki- „válnának adakozni, listában vévén, azt megmutathatnok. Azon végre „hogy tsügedező karjaimat T. Esperest uram gyámolgassa maga Dioe- „cesissiben levő fennebb megírt rendbeli atyafiákat elsöbben listázni, „azután maga mellé véjendő segítséggel eljárni, tartsa szentséges Re- „ligionkhoz való kötelességének, úgy hogy mivel éppen az estve vött „relatiom mián tsak a körülöttem lévő három Dioecesisst lehetővén el- „jártatni Consistoriumig, meg irt czélunknak elérésére, maga Dioecesis- „siből avagy tsak kétszáz forint appromissumról hozzon biztatást; én

„részemről ismét offerálok 50 vagy ha az elég nem lesz 100 forintot, a kik pedig ígérnek, két esztendő alatt akár mikor nem leszén késő megadattatása.

Á gubernium érintett decretuma Szebenben 1780. nov. 23-ról kelteve az építhetési engedély megadását attól teszi függővé, ha oly összeget tudnak kimutatni, melyből az építést, az adózó nép minden megterhelhetése nélkül eszközölhetik.

Már az eddigiekből is sokszor láthatták tisztelt olvasóim, hogy a derék főcurátor nem olyan vezér volt, a ki csak terveket készít s azok szerint rendelkezik s parancsokat oszt; hanem olyan, a ki folytonos résenállásával és éberen őrködő szemével a kivitel terén is ura a helyzetnek, hogy maga biztosítja jól kifőzött tervei sikerét. Különösen igazolja ezt azon levele, a melyet az esperesekhez intézett fennebbi levéllel egy idejüleg s ugyancsak az építés tárgyában irt Bartha Mózes pénztárnokhoz. Ebben mindekelőtt figyelmezteti Barthát, hogy ha a hatósági szemlét (oculatio) még nem kérték, ne is kérjék a főconsistoriumig, a mikor maga is bejő Kolozsvárra s a hozzá közel lévő 3 körből a conferensek listáját is behozza magával. Így együtt jobban eligazíthatják. Csakhogy mivel Bartha legjobban tudja az odavaló magistratusbélieknek hozzánk való indulattyukat, legyen munkás olyanok kiküldésében, kiknek irántunk való rossz indulatjukból ne akadályoztatnák meg jól indult dolgunk. Ha az oculatio az ő bejövetele előtt mégis meglenne, fundusnak ki lehet mutatni mind a két Cassában a mi lesz: de e mellett mindenek felett azon kell lenni, hogy az oculatorok megbízatásuknál (exmissiójoknál) többre ne menjenek és csak a fundusról s a hátra lévő egy emeletes kis épületnek állapotjáról, kiváltképen a tűzre nézve szükséges renovatióra való mi voltáról tegyenek jelentést, nem pedig az eddig tett építésről is, melyre exmissiójuk nincs. A fundus keresésre kevés idő maradt „de ha csak egyedül reám maradna is — rekeszti bé levelét — azon hátra lévő kevés építésnek felállítására, még is addig járnék, míg elkezdett munkánknak végét látnám, csak az engedelem legyen meg.“

Úgy kell lenni, hogy a városi tanács kedvezőleg nyilatkozott a megejtett szemle alapján, mert a gubernium 1781. apr. 20-ról azt írja a püspöknek, hogy ő felsége mart. 28-án kelt decretumában a collegium javítását és szaporítását megengedi, úgy mindazonáltal, hogy az adózó nép ezáltal legkevésbé se terheltelessék. ¹⁾

¹⁾ L. fasciculi, scholast. VI. 255. 1.

Az engedély megérkezéséről és tartalmáról örvendező és haladó lélekkel értesíti Horváth Ferencz máj. 8-ról az espereseket: „Szükséges tehát minyjunknak — úgy mond — a kiket az Isten — több nemesi szabadság között — az adózásból is megmentett, arról megemlékezni, hogy az Isten ingyen való kegyelméből miben álljunk, és ha egyébert nem, avagy csak azért, a világi jók között legfőbb jóért, az istennek oltárt építenünk. Hogy azért hátramaradt, de a haladásra most legalkalmasabb időt ért tudományunk seminariumát egészen oly karban állithassuk, hogy a történhető viszontagságosabb idők is vagy minket, vagy successorainkot ne terheljenek, kérem tiszt. Esperest uramat, hogy minden kegyes patronus urainkot, immunis embereinket, nem különben papi rendezőket, ekklésiáinkat (értvén ezeknek közönséges fundussait) magok személyek szerint eljárni s az ígéretek és adományok listáját a jövő zsinatra elhozni, tarcsák magok köteleességeknék.” Hozzáteszi még: ha az egybegyüendő zsinat az építés módját is meghatározza, e munkát még ezen a nyáron el akarják végezni s e végre legalább 3000 frt kivántatik. Ezért kéri arra is az espereseket, hogy a hol régi ígéletbeli restantiák vannak, azokat is a zsinatra okvetetlen hozzák el. stb.

Azon évben azonban, tilalom következtében, nem tarthattak zsinatot s így az építésről sem határozhattak. Hogy nem is építettek, kitetszik Horváth Ferencznek a következő 1782. apr. 13-ról az esperesekhez intézett, újabb leveléből, melyben keserűen panaszkodik, hogy az építés ügyében még semmi sem történt. Szent vallásunkhoz való buzgóságukra kényszeríti, hogy levelét vevén, közöljék az insp. curatorokkal s magok közt felosztván a patronusokat, pátronákat, a törvényszerént immunis atyafiakat, ekklákat, belső embereket járják el. A világiakat bizák saját buzgó indulatjukra, de az ekklákat osszák 3 Classisra. Az elsőbe sorozandók pénztárából adassanak 10 frtot, a másodikba esőkéből 6 frt s a harmadikba maradékából 3 frtot. Azon arányban a papok is adjanak 6—4—2 frtot, a mesterek pd. 3—2 és 1 frtot. „Nem eshetik pedig ez annyival is inkább nehezen, hogy ha a Collegium nem léssen, az ekklák is ministerek dolgában deficiálnak, a kik pedig ott tehetik magukat alkalmatosabbakká a jobb-jobb ekklákra.”

Ez ügyre vonatkozólag azon időből ez levén az utolsó ismeretes adat, világos, hogy a tervezett kiépítés jobb időkre maradt. Igen; mert a szokott collectázás megtiltása következtében: a pro-

fessorok fizetése, a Pákei József és Márkos György akadémiták költségei, aztán meg a sérelmek orvoslása végett Bécsbe küldött két követ kiadásai mind csak a nemesség és belső emberek válla-ra nehezedtek s így nem csuda, ha ezeket még egy Horváth F. példanélküli buzgósága sem lelkesithette további adakozásra. De habár a collegium épülete csonkán maradt is, megszereztetett leg-alább a legelső professori lakó ház. Az ekkla előljárói ugyanis — a főcurator megbízásából és kezessége mellett — 1784 aug. 28-án 1700 mfrton megvették Telegli István senatortól azt a belső magyarutcai házas telket, melyet kezdetben rectori, utóbb püspöki háznak neveztek. Ennek megvásárlására ajándékozott Váró Mózes 500, Zsuki László pedig 700 mfrtot s így ők fizették ki a vételár legnagyobb részét. De az áldozók sorából Horváth Ferencz ez úttal sem maradt ki. Ugyanis ő e házat is egészen saját költségén javíttatta ki és szereltette fel, s így hozatott ez abba az állapotba, hogy 1784-től 1850-ig részint püspökeink, részint professoraink lakhattak benne, s az irt idő alatt itt volt a Consistorium ülésterme és levéltára is. Ez épület 1874-ben lerontatván, s telke a melléje megvásárolt szegletházzal bővítetvén, ezek helyén épült fel a mai professori emeletes lakház.

Volt ugyan még egy telke a collegiumnak a tivoliutca keleti szegletén, melyet a végében fennállott sütőházzal együtt a Vargyasi Dániel Ferencz és Kaali Kun István nagylelkű alapítványából 1746. mart. 8-án vettek meg; de ennek a magyarutca felőli részén csak két kis földszinti szoba levén, ez épület csak bérháznak használtatott 1796-ig, a mikor a Zsuki László hagyományából a ma is meglevő emeletes épületet rakatta a Lázár István gondoskodása, kerülvén az egész épület 3630 Rfrt 30 krba.

A mint a Zsuki-féle adósságokat rendbe és tisztába hozták, — a miben Horváth Ferencznek nem kis érdemei vannak — ugyan ő a collegium sikátor felőli részének tovább építését is sürgetni kezdette, az 1795-ben tarott főtanácson ¹⁾, a mire annál nagyobb szükség is volt, mert egykoru feljegyzés szerint a sikátor, s illetőleg a templom felőli fa-szobák már annyira lesúlyedtek volt, hogy „az ablakokon nemcsak a kutyák kukucsáltak bé, hanem a békák is beugráltak“. A Consist. el is ismerte az építés szükséges voltát, de a munka végrehajtását az épülőfélben levő templom körüli állások miatt későbbre halasztotta.

¹⁾ L. Prot. Gen. Cons. IV. 1795. 387. I. 14. sz. a.

1798-ban a főtanácson ismét megzörgette a főcurator az építést, a mikor, valamint a következő évi főtanácson is csak azt határozták, hogy vétessék fel annyi tőkepénz, a mennyi a collegium romladosott részének megépítésére megkívántatik, de ez érdekében semmi lépés sem történt ¹⁾.

Végre 1800-ban a jan. 28-án tartott főtanácsai ülésben, az építés ügyének jó móddal való elintézésére és a szükséges rendelkezések megtételére a Repr. Consist. mellé egy commissio rendeltetett P. Horváth Ferencz és Lázár István püspök elnökségek alatt, melynek tagjai voltak: Szentiváni Sámuel, a colleg. insp.-curator, Bartha Mózes, Ágoston Márton, Pákei János, Pákei József és Nagy Zsigmond ²⁾.

E bizottság elismersére méltó buzgósággal el is járt megbízatásában. Megállapodásait a Képv. Tanács elé terjesztvén, ez apr. 6-án tartott ülésében Gyergyai Mihály pénztárnokot megbizta, hogy szerezzen anyagot, addig is, míg eldöntik, hogy átáljában adják-e ki a munkát, vagy napszámra építnek. Továbbá apr. 20-kán megbizta Ugrai László mérnök hitbéli afiát és Léderer építőmestert terv-és költségvetés készítésére, a kik maj. 11-re munkálatukat be is adták, mire meghatározatott, hogy egyelőre csak a sikátor felőli rész építtessék meg. Horváth Ferencz a költségvetést igen drágának találván, maga készített tervet, mely szerint az építés sokkal olcsóbbá kerülne. E felett hosszasan alkudoztak Lédererrel, míg végre nov. 30-án meghatározták, hogy ne csak a sikátor felőli, hanem a magyarutczára néző rész is építtessék meg, még pedig az egész két emeletre s Léderer készítsen ez értelemben új tervet. 1801-ben mart. 1-re az új terv és költségvetés is beadatván, ezeket a Képv. Tanács mart. 28-án tartott ülésében — melyre a már 70 éves Horváth F. betegeskedése daczára is megjelent — elfogadta s a szerződést megkötötte oly feltétellel, hogy a régi a mai 18 és 28-ik szobáknak csak falai reparáltassanak s ajtók, ablakok a többivel egyformálag alakíttassanak; de azon évben az egész épület fedél alá menjen, s a földszinti rész és az auditorium használhatókká s lakhatókká tétessenek; a következő 1802-ik évben pedig az egész építés bevégeztessék.

A költségvetésre nézve megállították, hogy e célra fordíttassanak mindenféle restans interesek s haszon nélkül künn heverő

¹⁾ L. Prot. Gen. Cons. V. 1798. 183. 1. 28. sz. és 1799. 239. 1. 10.

²⁾ L. ugyanott 289. 1. 17.

pénzek és adósságok, melyek felszedésére 2 cancellista haladék nélkül kiküldessék.

Gyergyai Mihály pénztárnok mellé építésre felügyelő gazdának felfogadták havi 12 Rfrttal Fekete Istvánt; s a városi tanulókat otthon lakásra utasítván, 1801 apr. havában a sikátor felőli faházakat lebontották s ugyanezen évi máj. 10-én a fundamentum ásatásához kezdettek.

Feleslegesnek és unalmasnak tartván az építés menetét és nehézségeit egészen leírni, ezért még csak a nevezetesebb mozzanatait említem fel. 1801-ben csak a sikátor felőli földszinti szobák készülvén el, a helyiség aunyira megszűkülött, hogy a régi püspöki ház és a szabó czéh ma is meglevő háza közti Olasz házat a magyar-utcában kölcsön vett 3000 mfrttal kelle megvásárolni, a tanulók egy részét oda kellett szállásolni.

1802-ben az auditoriumra új tervet készítettek, mivel, a mint tervezve volt, igen törpe lett volna s a kőlábak is sok helyet foglaltak volna el. Ekkor az ekkla tiltakozott és zúgott a templom világossága elvétele miatt, de végre csakugyan megnyugodott.

Ez évben bontották le az 1759-ben épült sövény-házakat is görbe szappanuteza felől.

Igy folyt az építés oly erélyességgel, hogy 1804 végére aunyira készen volt, miszerint az 1805-ben jan. 19-én tartott főtanácson az isk. díjakat is megállithatták, noha az auditorium fedelét s a tűzfalakat csak ez évben rakták fel, az ajtókat, ablakokat 1806-ban készítették el, úgy hogy az egész építés csak ezen évi szeptemberre végződött bé teljesen.

Bármennyire törekedtek is a restans intereseket felszedni, mégis 4—5000 mfrt adósságot kellett az építés alatt tenni. Ezért, ámbár sokan szerették volna az Olasz-telket professori háznak megtartani, kénytelenek voltak azt annál inkább eladni, mert ruina lévén, helyreállítása tetemes költségbe került volna.

Horváth Ferencz ez építés körül is nemcsak avval tett nagy szolgálatot, hogy az eredeti terven igen czélszerű módosításokat tett s lábai dagadozása mellett is minden fontosabb tanácskozássra bejött, hanem aval is, hogy szekereivel tetemes mennyiségű téglát hordatott bé évenként. Az építés teljes bevégezését azonban nem érte meg, mert 1804. nov. 21-én bevégezte egyházunkra nézve érdemekben oly gazdag életét, a melyhez hasonlót nem sokat találunk.

Végrendeletében, mely 1788. mart. 21-én kelt, s melyhez 1793. dec. 21-én és ismét 1794. jul. 25-én egy-egy pótléket csatolt, iskoláinkért buzgolkodó lelkének ismét oly jeleit adta, hogy egyedül ez is méltóvá tenné az utókor örök hálájára.

E végrendelet egy pár pontja oly érdekes, hogy indittatva érzem magamat szószerint közölni.

„Gyermekeim — így szól az 1-ső pont — szeressék egymást, engedjenek egymásnak, mérsékelvén magokat egymás megismertetett indulatjuk, hajlandóságukhoz képest, úgy lesz aztán, hogy az isten is szereti őket, az kit mindenek felett szeressenek, imádjának és a mint megismerték, soha tőle el ne szakadjanak, készek lévén ezért az világnak minden javait, mulandó dicsőségét megvetni és semminek állítani; ebből következik aztán, hogy egymást főképpen, de másokat is igazságokban meg nem sértének, melynek végre jutalmául ez világi jókat, jövődében pedig az örök életet elnyerik.“ A 4-ik pont alatt így szól: „Az Kolosvári, csaknem utolsó állapotra jutott Collegiumunk tanítói- és professorainak az collectából gyűlni szokott fizetések az atyafiak hidegségek miatt nem járhatván ki, a mián a sok rendbeli búsíttatásomat is elunván, azt az modot találtuk fel, hogy tiszt. püspökünk generalis visitatoria kimenvén . . . . minden rendbeli atyafiaktól kérjenek annyi collatitot, a mennyinek capitalissából kicsinálhassuk a fizetéseket, mely tenne mintegy 12000 Rftot; s a mennyi most van a Collegiumnak, ahoz 7000 frt kéne. Mivel pedig a szűk pénz miatt, mint ezt a magam állapottyából is tudom, nem adhatnak kész pénzben illendőképpen; azért mig az isten tehetséget ad az megadhatásra, ki-ki arról a mennyit adni meghatározott, reversalisát adja, mely mellett mig az egész summát leteheti, a Collecta helyett, az törvényes interessét adja bé. — E szerént én is kevés jószágom jövedelméhez képest ígértem 300 mftokat, melyeket, ha isten még életemeak kedvez és reá segít, igyekezem letenni, addig pedig interessét adom; hogy ha feltételem szerént letehetem, az arról való reversalisomat az Collegiumtól kiviszem s cassáltatom; ha pedig az időből s tehetségből kifogynék, gyermekeimet kényszeritem, annak a 300 mfrtnak letételére s mig letennék törvényes interessének megfizetésére. Hogyha pedig ezen tereh roájok nem marad, h a g y o m nekik, sőt isten nevére kényszeritem, a mennyire tehetségek lesz, ők is Collegiumunk állapotját segítsék, erősítsék, és mint isten dicsőségére, lelkök idvességére néző dolgot telyes igyekezettel az adakozást gyakorolják, mert magam csekély állapotján taualtam, hogy azzal az világi javak is, ha igazán cselekesznek, nem fogy, hanem nevededik.“

Hogy gyermekei miként teljesítették az édes atyai végakarát e pontját, mutatja a Molnos Dávid akadémiára küldése s az 5-ik professori széknék 1805-ben történt megalapítása, melyekhez közel 3000 frttal járultak; mutatja fiának Horváth Károlynak azon nemes áldozatkészsége, melylyel legelső természettani eszközeink nagy részét saját költségén szerezte meg főiskolánk részére; és mutatja a széplaki ekklának akadémiai papsággá alakítása 1808-ban, melynek jövedelmével járták meg a külföldi akademiákat Barabás Áron, Székely Miklós, Sylveszter György és Kanyaró Mihály s járták volna még többen is, ha a más ághoz tartozó s tőlünk elpártolt Horváth Dániel 1821-ben a dézmának öt illető részét el nem vonja.

Az utolsó pót-végrendeletben elmondván, hogy a Zsuki-féle jószágok megszerzéséért mennyit költött és fáradott, elannyira, hogy a folytonos éjjel-nappali nyugtalanúság még életét is rövidítette, — így folytatja:

„De mindezekkel semmit se gondolván, az én istenem nevének gyakor segítségül hívásával, ő előtte ilyen erős fogadás mellett állhatatosan és semmi némű fáradságnak és költségnek nem kedvezésével vettem fel magamra azon terhet: hogyha az igazságot szerető sz. Ur Isten azon jószágot, az pörfolyásba bővön feltett okokból, az én kezembe hadja, én is, de gyermekeim is, és minden következő maradékim, átok és minden következő lelki-testi büntetés alatt úgy rendezem, hogy azon jószágból, az istennek dicsőségire, mind közönségünk, mind pedig egész országunk közönsége haszna munkálodására, — a mennyiben a tanítás módja abban segítettik — fundamentum vettessék.

Melyhez képest én, a ki azon jószágot a fennebb irt módon úgy tartom meg (feltevéen azt, hogy a had-leszállásnak és a pör kimenetelének mindenkor bizontalan a kimenetele) mint tulajdon magam szerzeményemet, úgy is hagyom következő törvényes maradványimra örökké megváltozhatatlanul, átok és minden lelki s testi büntetés alatt birodalmokra, hogy a Zsuki egész jószágba, egybe foglalván felső és oláh vagy nemes Zsukot, felső Szorátot és (a) kötelendi portiot, azokba akárminemű gabonának, malmok hasznainak és borbéli termésnek, igaz harminczadát, minden esztendőbe, az jószágnak kezökbe ítéltetésektől fogva, a nemes erdély országi Kolosvári és tordai unitárium Collegiumoknak, onnan kérendő beszédő vagy vévő biztos jelenlétibe, kiadják, melyet reméllek is mostan életben lévő gyermekeimtől, a kik magok láttyák miben forogjon azon jószág keresete, megtartása módja, hogy megismervén magok azt, hogy ha szerentséjökre fordul a pör kimenetele, azon

hasznokat nem másnak, hanem tulajdon és különösen nékem tulajdoníthatják, úgy, hogy ha én nem lettem volna ebbe az időbe, még csak hozzá se nyúlt volna senki azon jószág megtartásához; azért ezen rendelkezésemet, minden hiba nélkül megtartsák és így hiszem, hogy az isten is áldását nemcsak azon harminczadból eső kevés hijánosságig bővítte rajtok ez világba, de jövődő életbe is boldogította. Ellenbe ha cselekesznek mind ez világi életbe, mind az jövődöbe átkozottak lesznek, és azt én nem csak kérem, de a mellett rendelem, hogy akármelyik maradékom, számlálhatatlan izig, megtartoztatya ezen utolsó akaratom és rendelkezésem szerint való adományomat, — az mindennemű ingó és keresett ingatlan jóvaimból, építesem hasznaiból, teljességgel és örökösen kirekesztett légyen, úgy, hogy ha az én ágazatomon csak egy maradna is, a ki ezen rendelkezésemet megtartaná, mindazok azé legyenek, a miket szerzettem vagy ezután isten segedelmével szerzendek.“ stb. stb.

A nemes gondolkozásu végrendelező ezen akarattját is lelkiismeretes pontossággal teljesítették utódai, oly módon, hogy a főconsistoriummal történt egyezés folytán 1848-ig minden évben 100 véka búzát küldöttek Kolozsvárra, melyet a tanárok egymás közt felosztottak. 1848 után pedig pénzzel örökre megváltották az örökösök, kiknek egyike P. Horváth Gábor úr ma Küküllő és Kolozs-Doboka-kör főgondnoki, — másika P. Horváth Kálmán úr kolozsvári főtanodánk egyik felügyelő-gondnoki székén követik ama nagyérdemű ősokeket, kiknek sorába szép apjuk és nagy bátyjuk ezelőtt száz évvel léptek be.

Ez alapítvány, melyből 5—6000 véka buza jött be összesen, már magában is felszámíthatatlan értékű, de még inkább azzá válik, ha tudjuk, hogy az 1811-ki devaluatio, mely 1000 frt értékét 200 frtra szállította le; továbbá a restans kamatoknak 24,000 frt óriási összegre is felszaporodása s más kedvezőtlen viszonyok oly zavarba hozták és tartották csaknem folytonos pénzügyeinket e század első felében, hogy volt oly esztendő, midőn a tanárok a Horváth Ferencz gabonáján kívül fizetésöknek még $\frac{1}{3}$ -dát sem kapták meg.

Még egy kedvencz tervét kell a sok érdemű főcuratornak megemlítenem s ez az, hogy 1797-ben munkába vette volt, egy könyvnyomdának, — az 1716-ban elfoglaltnak helyébe, a vallásközönség számára való megszerzését és felállítását, egyházunk történetében szintén halhatatlan P. Horváth Miklós rokonával, a ki Járában papiros-malom helyet is ajándékozott s a Collegium templomfelőli alsó része ugy is épült, hogy a nyomda ide tétessék; de erre az

idők nem voltak alkalmasok. Később 1814-ben megszerezték ugyan a nyomdát, hanem azt, miután a kormány annak felállítására az engedélyt megtagadta, kénytelenek voltak eladni.

Ilyen volt Horváth Ferencz, a kinek előttünk álló nemes arcvonásaiból, (arczképe fel volt állítva a teremben), szelid szemeiből még most is mintegy sugározni látjuk azt az önzéstelen jó indulatot, mely csak a valódi nagy lelkek tulajdona.

Az ő élete olyan, mint egy sok oldalú tiszta kristály, melybe bármely oldalról tekintünk, mindenütt csak vonzó, fölemelő képet látunk. Tudom és érzem, hogy e főséges képek közül egyet sem tudtam úgy ecsetelni, a mint lelki szemeim előtt állottak, s a mint a megdicsőült halhatatlan érdemei megérdemelték. De ösztönzött ez iskoláink lételeért oly sokat áldozott emberbarát emlékének éppen a mostani időben való fölelevenítésére — a minden unitarius kebelben lobogó hála érzelmei mellett — az a majdnem léptenyomon tervszerüleg meg-megújuló támadás, mely a protestantismus s így az unitarismus egyik legfőbb elvét: a szabad és független nevelés ügyét megsemmisíteni, s a „de nobis sine nobis“ kárhozatos elvének alkalmazásával helyettesíteni törekszik.

Intézik pedig a protestans iskolák elleni rohamot olyan emberek, a kiknek arról a tőréről és határtalan áldozatkészségről, a melyet a protestans felekezetek egykor szenvedtek, s a melylyel az emberiség haladása s így közjava érdekében annyit áldoztak s áldoznak ma is, sem a multban, sem a jelenben semmi fogalmuk sincs. Vagy ha van is, nem gondolják meg, hogy mivé lett volna e nemzet alkotmánya és nemzetisége a protestans iskolák nélkül, melyek a haza földjéből nem hogy milliókat érő birtokokkal segítették volna, sőt az egyesek áldozatkészségéből gyűlt fillérekkel szerzett javaiktól is megfosztattak. Valóban bámulatos, hogy a míg a legjobb hazafiak társadalmi uton remélik és hiszik a nemzet anyagi és közmívelődési érdekeinek kívánatos javulását: addig a nevelés ügyében nem hogy felhasználni, sőt minden áron leszorítani törekésznek némelyek a működés teréről éppen azokat a tényezőket, melyek úgy szólva a nemzet vérévé változtak.

Pedig meg lehet mindenki győződve, hogy ha azt a lelkesült érdekeltséget, melyet nemzetünk tekintélyes része nevelőintézetei iránt századokon át oly lélekemelő áldozatokban tanusított — egyszer kiirtják, nem lesz semmiféle kormány és hatalom, melynek parancs szava azt helyettesíteni képes legyen.

A kik a határtalan önbizalmat és érdekeltséget, mely minden nagyinak szülő anyja, a nemzet bármely részében és bármely intézménye iránt csökkentik, azok oly bűnt követnek el, mely minden ügyeinkben meg fogja magát boszulni. Az indifferentismust, a közönyösséget nem nehéz bármely ügy iránt érvényre emelni, de ki fog ez terjedni a többiekre is, és ezzel halálos méreg lesz a nemzet testébe béoltva.

E veszélyes áramlat ellen küzdeni nem szűkkeblü felekezeti érdek, hanem hazafias, komoly kötelesség; s ha ellene egyébbel nem küzdhetünk, küzdjünk legalább azzal, hogy időről időre mutassuk fel az olyan férfiak fényes tetteit, a milyen Horváth Ferencz is volt, a kit valamint kortársai szeretettel és tisztelettel környeztek, úgy — meg vagyok győződve — az utókor is századokról századokra becsülni és áldani nem szűnik meg soha. Mert, a ki saját hasznát embertársai üdvével kapcsolta össze; a ki szellemi és anyagi előhaladásunknak nem csak hathatós szószólója, hanem a legbuzgóbb munkása is volt: annak áldott emlékezete — már csak mint követendő példa is — örökre kell hogy éljen.

IV.

K Ö L T E M É N Y

a jóltevők emlékére.

Irta és szavalta

G Á L F I L A J O S,

VII. osztályu tanuló.

Ünnep van ma; nem a világ
Csak egy kis zúga ünnepel,
De a miért ünnepelünk:
A jó közös mindenkivel.
S jók voltak ők, jóságukat
Még most is érezi keblünk
Hálát a jók emlékére:
Jertek, jertek emlékezzünk!

Jertek ti is emlékezni
Árvák, elhagyott gyermekek!
Kikről nem gondoskodott más,
Csupán csak a jó emberek.